

Din ve Bilim
Muş Alparslan Üniversitesi
İslami İlimler Fakültesi Dergisi

Din ve Bilim – Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi
Region and Science - Journal of Muş Alparslan University Faculty of Islamic Sciences
e-ISSN: 2667-7717 Haziran/June 2021, 4(1): 45-70

Mucîruddîn el-Uleymî (öl. 928/1522) ve *Fethu'r-Rahmân fî Tefsiri'l-Kur'ân* Adlı Tefsiri

Mujiruddin al-Ulaymi (d. 928/1522) and His Tafseer *Fethu'r-Rahmân fî Tefsiri'l-Kur'ân*

İshak DOĞAN

Dr., Öğretmen, Selçuklu Mahmut Sami Ramazanoğlu AİHL, MEB
Doctor, Teacher, Ministry of Education, Konya/Turkey
doganishak@hotmail.com
ORCID: 0000-0002-5136-554X.

Makale Bilgisi | Article Information

Makale Türü / Article Type: Araştırma Makalesi / Research Article
Geliş Tarihi / Date Received: 14 Mayıs / May 2021
Kabul Tarihi / Date Accepted: 06 Haziran / June 2021
Yayın Tarihi / Date Published: 30 Haziran / June 2021
Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June
DOI: 10.47145/dinbil.937343

Atıf / Citation: Doğan, İshak. "Mucîruddîn el-Uleymî (öl. 928/1522) ve *Fethu'r-Rahmân fî Tefsiri'l-Kur'ân* Adlı Tefsiri / Mujiruddin al-Ulaymi (d. 928/1522) and His Tafseer *Fethu'r-Rahmân fî Tefsiri'l-Kur'ân*". *Din ve Bilim - Muş Alparslan Üniversitesi İslami İlimler Fakültesi Dergisi* 4 / 1 (Haziran 2021): 45-70. doi: 10.47145/dinbil.937343

İntihal: Bu makale, iThenticate yazılımınca taranmıştır. İntihal tespit edilmemiştir.

Plagiarism: This article has been scanned by iThenticate. No plagiarism detected.

web: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/dinbil> | **mailto:** dinbil@alparslan.edu.tr

Copyright © Published by Muş Alparslan Üniversitesi, İslami İlimler Fakültesi /
Muş Alparslan University, Faculty of Islamic Sciences, Muş, 49250 Turkey.

Bütün hakları saklıdır. / All right reserved.

Öz

Bu çalışmada ‘Kudüs kadısı’ olarak bilinen, aynı zamanda bir tarihçi ve müfessir olan Muciruddin el-Uleymî'nin hayatı ve son yıllarda gün yüzüne çıkmış olan *Fethu'r-Rahmân fi Tefsiri'l-Kur'ân* adlı tefsirindeki metodu incelenmiştir. Üç büyük dinin kutsal kabul ettiği Kudüs şehrinde yaşayan ve ömrünün sonuna kadar kadılık görevinde bulunan el-Uleymî'nin tefsiri, ahkâm ve kıraatle ilgili konulara verdiği önemle öne çıkar. Çalışmada onun rivayet, dirayet, dil ve belağat açısından ortaya koymuş olduğu metodun yanı sıra Mekkî-Medenî, nâsîh-mensûh, muhkem-müteşâbih, garîbu'l-Kur'ân ve mecâzu'l-Kur'ân gibi Kur'ân ilimleri hakkındaki görüşleri de incelenmiştir. Günümüze ulaşan az sayıdaki Hanbelî müfessirlere ait tefsirlerden biri olan *Fethu'r-Rahmân*, Memlûk Devleti'nin son bulduğu ve Osmanlı Devleti'nin Kudüs'e hâkim olduğu bir dönemin Kur'ân anlayışını yansıtmaya açısından önem arz etmektedir. Birçok mezhebin Kudüs'te yerleşik durumda bulunduğu ve Yahudi kültürünün hâkim olduğu bir coğrafyada yazmış olduğu bu tefsir, günümüzde özellikle mezhebî bağlılıkların öne çıkarılmadan, farklı kesimleri birleştirici, halk için sade ve kolay anlaşılır bir tefsir yazımı konusunda işaretler verebilir.

Anahtar Kelimeler: Tefsir, Muciruddin el-Uleymî, Fethu'r-Rahmân, İsrailiyyat, Kudüs.

Abstract

In this study, the life of Mujiruddin al-Ulaymî, known as the “Qad of Jerusalem”, who is also a historian and mufassir, and his method in his commentary called *Fethu'r-Rahmân fi Tafsiri'l-Qur'an*, which has come to light in recent years, are examined. The interpretation of Uleymi, who lived in Jerusalem, a holy city for three major religions and served as a judge until the end of his life. His views on Qur'anic sciences such as Mekki-Medenî, nâsîh-mensûh, muhkam-mutasabih, garîbu'l-Qur'an and mecâzu'l-Qur'an were also expressed in addition to the method he put forward in his interpretation in terms of narration and acumen, language and eloquence. *Fethu'r-Rahmân*, one of the few Hanbali commentators who have survived to this day, is important in terms of reflecting the understanding of the Qur'an at a time when the Mamluk State ended and the Ottoman Empire dominated Jerusalem. This tafseer (exegesis), written in a geography where many sects are based in Jerusalem and dominated by Jewish culture, can give signs of a simple and easy-to-understand exegesis writing that unites different segments, especially without highlighting sectarian loyalties today.

Key Words: Tafseer, Mujiruddin al-Ulaymî, Fethu'r-Rahmân, Isra'iliyyat, Jerusalem.

1. Giriş: Hayatı ve Eserleri

'Kudüs kadısı' olarak bilinen, tarihçi ve fakîh olma özelliğiyle öne çıkan el-Uleymî'nin tam adı, Ebu'l-Yümn Mucîruddîn Abdurrahman b. Abdurrahman b. Yusuf el-Uleymî el-Makdisî el-Hanbelî'dir.¹ Soyunun Hz. Ömer'e dayanması nedeniyle 'el-Umerî', dedesi Veliyullah Ali b. Uleym'den dolayı 'el-Uleymî' nisbesiyle bilinir.² Hicrî 860 senesinin Zilkâde ayının 13'ünde (13 Ekim 1456) Kudüs'te doğmuştur.³ Lakabı 'Mucîruddîn' ve künyesi ise 'Ebu'l-Yümn'dür.⁴

Babası Kâdilkudât Şemsuddin Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman'ın gözetiminde yetişmiş ve ilk eğitimini ondan almıştır.⁵ 866/1462 senesinde henüz altı yaşında iken, Şeyh Abdullah b. Muhammed el-Karkaşendî'nin (öl. 867/1462) tedrisinde Harirî'nin Mühlâtü'l-i'rab'ını ezberlemiştir.⁶ 870/1466 yılında on yaşında iken Âsım kıraati üzere Kur'ân'ı ezberlemiş ve hocası Şeyh Alâuddin el-Ğazzî'ye (öl. 890/1485) arzetmiştir.⁷ 871/1467 senesinde Şeyh Şemsuddin el-Ğazzî'den Sahih-i Buhârî'yi dinlemiş, bu konuda kendisine icazet verilmiştir. Henüz on bir yaşında iken Kadirîyye, Ahmedîyye, Rufâiyye ve Suhreverdîyye hırkasını giymiştir.⁸ Yanında hafızlığını tamamladığı Şeyh Alâuddin el-Ğazzî, onu hocası Şeyh Muhammed b. Musa b. İmran'ın (öl. 873/1468) hadis derslerine dâhil etmiş ve hadis ilmiyle ilgilenip hocasından icâzet almasını sağlamıştır.⁹

Babasının vefatından önce Şeyh Kemal b. Ebî Şerif (öl. 906/1501), el-Mukni' fi'l-Fıkh alâ mezhebi'l-İmam Ahmed adlı kitaptan bir bölümü ders olarak vermesi konusunda kendisine icâzet vermiş, bu dönemde Salahiye Medresesi ve Mescid-i Aksâdaki derslere katılmıştır.¹⁰ Aynı yıl babası

¹ el-Uleymî'nin tefsiri hakkında Türkçe'deki tek çalışma, Ahmet Yaşar Güneş'in *Ebu'l-Yümn el-Uleymî ve Tefsirdeki Metodu* (Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1997) adlı erişime açık olmayan yüksek lisans tezidir. Tefsiri hakkında özellikle Arap ve Batı dünyasında ise birçok çalışma yayınlanmıştır. İmam Muhammed b. Suud Üniversitesi'ndeki doktora öğrencilerine, tefsir paylaşımlararak tahkiki yapılmıştır. Bunun dışındaki en önemli çalışmalar şunlardır: Abdülbâri Abdullah Âsi el-Cuhayşî, *Fethu'r-Rahmân fi Tefsiri'l-Kur'ân li'l-Kadi Mucîruddîn el-Uleymî (Dirâsetun Menheciyye ve Nakdiyye)*, Câmiatu'l-Ulûmi'l-İslamiyyeti'l-Âlemiyye (doktora tezi), 2012; Ömer Mansûr, *el-İmamü'l-Uleymî el-Hanbelî ve Menhecuhu fi'l-Kiraât min hilâli tefsirihî Fethu'r-Rahmân fi Tefsiri'l-Kur'ân*, Câmiatu'l-Medineti'l-Âlemiyye (y. lisans tezi), 2015.

² Mucîruddîn el-Hanbelî el-Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl bi tarihi'l-Kudüs ve'l-Halîl* (Amman: Mektebetu Dendis, 1999), 2/266; Mucîruddîn el-Hanbelî el-Uleymî, *el-Menhecü'l-Ahmed fi terâcimi ashâbi'l-imam Ahmed* (Beyrut: Dâru Sadır, 1997), 5/269; Mustafa b. Abdillâh Hacı Halife, *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn* (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1941), 1/177; Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed İbnü'l-İmad, *Şezerâtu'z-zeheb fi ahbar-i men zeheb*, thk. Abdulkadir el-Arnaûd-Mahmud el-Arnaûd (Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986), 7/316; Muhammed b. Abdillâh en-Necdî İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile alâ darâihî'l-Hanâbile* (Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1996), 212; Hayruddîn b. Mahmud b. Ali ez-Ziriklî, *el-A'lâm* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2000), 3/331; Muhammed Cemil b. Ömer el-Bağdadî İbn Şattî, *Muhtasar-u tabakâti'l-Hanâbile* (Beyrut: Dâru'l-Kitabi'l-Arabî, 1986), 74; Ömer Rıza Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin* (Beyrut: Mektebetu'l-Mesnâ, ts.), 5/177; Âdil Nuveyhid, *Mu'cemu'l-müfessirin* (Beyrut: Müessesetu Nuveyhid, 1988), 1/276; Yusuf b. İlyan Serkis, *Mu'cemu'l-matbuati'l-Arabîyye ve'l-muarrabe* (Mısır: Matbaatu Serkis, 1928), 1/358; Mustafa Şakir, *et-Tarihu'l-Arabî ve'l-müerrihin* (Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1993), 4/127.

³ Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/189; İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 2/517.

⁴ Mucîruddîn el-Hanbelî el-Uleymî, *Fethu'r-Rahmân fi tefsiri'l-Kur'ân* (Katar: Vizâratu'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslamiyye, 2009), 1/11.

⁵ İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 2/517; Muhammed Kemaluddin b. Muhammed el-Ğazzî, *en-Na'tu'l-ekmel li ashâbi'l-imam Ahmed b. Hanbel* (Dimeşk: Dâru'l-Fikr, 1982), 53.

⁶ Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/296; İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 2/517.

⁷ Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/237.

⁸ Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/230.

⁹ Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/237.

¹⁰ Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/206; Ğazzî, *en-Na'tu'l-ekmel*, 53.

vefat edince, kendisinden daha fazla istifade etmek için Şeyh Ahmed b. Abdirrahman'ın (öl. 877/1472) Mescid-i Aksâ'daki derslerine ve sohbetlerine katılmıştır.¹¹

el-Ünsü'l-celîl adlı eserinde ifade ettiğine göre 880/1475 senesinde ilim tahsiline devam etmek için Mısır'a gitmiştir.¹² Kahire'de Şeyh Muhammed b. Muhammed el-Hanbelî'nin (öl. 902/1496) derslerine katılmış olan el-Uleymî,¹³ aralarında Hafız es-Sehavî, Kutb el-Hudayrî, Osman ed-Deymî ve Celâl el-Bekrî'nin de bulunduğu âlimlerden hadis derslerini almıştır.¹⁴

On yıl Mısır'da kaldıktan sonra Kudüs'e dönen el-Uleymî, takrîben otuz yaşlarında iken Remle kadılığı görevine getirilmiş ve orada iki sene ikamet etmiştir. Ardından Kudüs, el-Halîl ve Nablus şehirlerinde kadılık görevinde bulunmuştur. İki sene sonra kendi isteğiyle Nablus kadılığını bırakmış, ancak 922/1516 senesinde Osmanlı Devleti'nin Memlûkler ile yaptığı Mercidâbık savaşına kadar diğer şehirlerde kadılık görevine devam etmiştir. Kudüs'teki kadılık görevi otuz bir buçuk yıl sürmüştür.¹⁵

Kaynaklarda, el-Uleymî'nin kırk yaşından vefatına kadar olan hayatı hakkında çok az bilgiye ulaşabildik. Özellikle hayatının ikinci bölümü ile ilgili bilgilerin, hemen hemen tüm kaynaklarda onun *el-Ünsü'l-Celîl* adlı eserinden nakledildiğini söylemek mümkündür.¹⁶

908/1502 yılında hacca gitmiş ve Mekke'de bir ay kalmıştır. Kadılık vazifesini bıraktıktan sonra Mescid-i Aksâ'da ibadet etmek, kitap yazmak, ders ve fetva vermekle meşgul olan el-Uleymî,¹⁷ 927/1521 veya 928/1522'de Beytu'l-Makdis'te vefat etmiştir.¹⁸ Kabri, eski şehrin duvarlarının hemen dışındaki Zeytin Dağı'nın eteklerinde, Gethsemane Kilisesi'nin biraz kuzeyinde ve Hz. Meryem'in mezarı olduğu iddia edilen yerin önündedir.¹⁹

1.1. Yaşadığı Dönemdeki Siyasî ve Sosyal Yapı

el-Uleymî, hayatının büyük bir bölümünü Eyyûbîler devletinin temelleri üzerine kurulan Memlûkler döneminde, son yıllarını ise Memlûkler devletine son veren Osmanlı Devletinin hâkimiyeti altında yaşamıştır. Hayatında Burcî Memlûk Devleti'nden on iki sultan, Osmanlı Devleti sultanlarından da I. Selim ve Kanuni Sultan Süleyman olmak üzere iki sultanın tahta geçişine tanıklık etmiştir.²⁰ Yaşadığı dönemde Osmanlı Devleti'nin başında I. Selim vardır. Sultan I. Selim, Osmanlı Devleti'nin siyasetinde köklü bir değişime gitmiş, Batı'ya olan akınları neredeyse durdurmuş ve doğu topraklarına yönelmiştir. Onu buna sevk eden, İslam dünyasını Batı'da hareketlenmeye başlayan haçlı seferlerine karşı korumak, Safevî Devleti'nin doğudaki İslam ülkelerine Şia mezhebini yaymaya

¹¹ Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/203; Ğazzî, *en-Na'tu'l-ekmel*, 53.

¹² Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/250-251.

¹³ Uleymî, *el-Menhecu'l-Ahmed*, 5/319; İbn Şattî, *Muhtasar-u tabakâti'l-Hanâbile*, 81; Ğazzî, *en-Na'tu'l-ekmel*, 53.

¹⁴ İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 2/517.

¹⁵ İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 2/518; Ğazzî, *en-Na'tu'l-ekmel*, 54.

¹⁶ Kâmil Cemil el-Aselî, "Muciruddin el-Uleymî el-Hanbelî: Müerrihu'l-Kudüs Nassun cedîd an hayâtihi ve nassu zeyli kitabihî'l-Ünsî'l-celîl", *Dirasat* 12/8 (1985), 117.

¹⁷ İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 2/518.

¹⁸ Ğazzî, *en-Na'tu'l-ekmel*, 52.

¹⁹ Trudy Ring - Robert M. Salkin, *International Dictionary of Historic Places: Middle East and Africa* (Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 1996), 4/377.

²⁰ Mustafa Murad ed-Debbağ, *Bilâduna Filistin* (B.y.: Dâru'l-Hudâ, ts.), 2/102; Mahmud Şakir, *et-Tarihu'l-İslamî* (Beyrut: el-Mektebu'l-İslamî, 2000), 7/41.

çalışmasını engellemek ve Memlûk devletinin hâkim olduğu topraklarda yaşattığı problemlere son vermektir.²¹

Genel anlamda Hicrî 10. yüzyıl, müslüman topluluklara hâkim olan devletlerarasında birçok ihtilaf ve rekabetin yaşandığı, düşmanlarının zayıf düşürmek için aralarına fitne tohumlarını attığı bir yüzyıldır. Kimi devletlerin idarelerine, İslam'a ve müslümanlara önem vermeyen yöneticilerin geçmesi, İslam ümmetinin ilmî, iktisadî, siyasî ve diğer birçok alanda kötü sonuçlarla karşı karşıya kalmasına neden olmuştur.²²

Bu dönemi taklid dönemi olarak nitelendiren Habeşî'ye (d. 1949) göre tefsir, hadis ya da fıkıh olsun ortaya konan eserlerin birçoğu, önceki âlimlerin eserlerine şerh ve hâşiye olmaktan öteye geçememiştir. Hatta bu yüzden, bu döneme 'hâşiye asrı' da denilmiştir. Bu yüzyılda tefsirdeki genel eğilim, önceki görüşlerin nakli, ihtisar ve hâşiyesi olup herhangi bir yenilik, araştırma veya tartışmadan uzak olmuştur.²³ Ancak bu görüşün oryantalistlerin bir değerlendirmesi olduğunu ifade edebiliriz.²⁴ Çünkü onların bu iddiası kısmen doğru olsa da, Memlûk sultanlarının âlimlere verdikleri önemin yanısıra medrese, cami ve ribatların inşası için gösterdikleri çaba, özellikle bu dönemde Kudüs'ün bir ilim merkezi olması, durumun öyle olmadığını göstermektedir. Nitekim ilmî açıdan el-Uleymî'nin yaşadığı dönem, birçok alanda gelişimin yaşandığı bir dönemdir. Aynı dönemde İbn Hacer el-Askalânî (öl. 852/1449), Suyûtî (öl. 911/1505), İbnu'l-Cezerî (öl. 833/1429) gibi birçok âlim yetişmiş, Kudüs, Kahire ve Şam'da birçok medrese kurulmuştur. Zahirîyye, Mansûriyye, Tengiziyye, Salahiyye ve Eşrafiyye medreseleri bunlardan en çok bilinenleridir.²⁵

el-Uleymî'nin yaşadığı Kudüs şehri, Mescid-i Aksa ve birçok medresenin varlığından dolayı Memlûk devletinin en önemli ilim merkezlerinden biri idi. Çeşitli İslam ülkelerinden fakihler, muhaddisler, kurrâlar ve sûfilerin akın ettiği Kudüs şehrinde, dört mezhebe göre fıkıh dersleri verilmiştir. Fakîh, kadı, tarihçi ve müfessir olmasını sağlayacak ilimleri öğrenen ve bu ilmî atmosferde yetişen el-Uleymî, bu siyasî çalkantılar ve istikrarsızlıklardan etkilenmemiş, kadılık, tedris ve te'lif çalışmalarına devam etmiştir.²⁶

Babasından sonra kadılık vazifesine atanması ve Memlûk Devleti yıkılıncaya kadar bu görevine devam etmesi, el-Uleymî'nin çağdaşı olan sultanlarla çok iyi bir ilişki içinde olduğunun da delilidir.²⁷ Özellikle onun döneminde eğitimini tamamladığı, eserler verdiği ve önemli makamlara geçtiğinden dolayı Meliku'l-Eşref Kayıtbay (öl. 901/1496) ile olan ilişkisinin ise daha özel olduğu söylenebilir.²⁸

²¹ Muhammed Ferid Bey el-Muhamî, *Tarihu'd-Devleti'l-Âliyyeti'l-Usmaniyye*, thk. Dr. İhsan Hakkı (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1981), 188-197.

²² Abdullah Muhammed el-Habeşî, *Câmiu's-Şurûh ve'l-havâşî* (Abu Dabi: el-Mecmeu's-Sekafî, 2004), 7-11.

²³ Habeşî, *Câmiu's-Şurûh ve'l-havâşî*, 7-11.

²⁴ Ignaz Goldziher, *Klasik Arap Literatürü*, çev. Azmi Yüksel (Ankara: İmaj Yayınları, 1993), 155-156; Montgomery Watt, *Islamic Philosophy and Theology* (Edinburg: Y.y., 1985), 133.

²⁵ Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/200, 296, 317.

²⁶ İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 2/518.

²⁷ İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 2/517.

²⁸ Muhammed Abdullah Es'ad, *Mucîruddîn el-Hanbelî şahsiyyetuhu ve menhecuhu't-tarihî ve mekânetehu beyne'l-muerrihîne'l-muâsirine leh* (Beyrut: Câmîatu'l-Kiddîs Yûsuf, 2002), 57.

1.2. el-Uleymî'nin Hocaları

Mucîruddîn el-Hanbelî, küçük yaştan itibaren Beytu'l-Makdis ve Kahire'deki birçok âlimden ders almıştır. Hanbelî mezhebinden olan Bedruddin es-Sa'dî dışında, hocalarının büyük bir çoğunluğu Şafîî ve Hanefî mezhebindedir.²⁹ Onun farklı mezheplere mensup âlimlerden ders alması, mezhep taassubundan uzak olmasında büyük rol oynamıştır. Tarih, fıkıh, tefsir ve kıraat gibi birçok alanda kendini yetiştiren el-Uleymî'nin önde gelen hocalarından bazıları şunlardır:

Takiyuddin Abdullah b. Muhammed el-Makdisî (öl. 867/1462), Şemsuddin Muhammed b. Musa el-Ğazzî (öl. 873/1468), Şemsuddin Muhammed b. Abdirrahman el-Uleymî el-Hanbelî (babası) (öl. 873/1468), Zeynuddin Ömer b. Abdilmümin el-Halebî (öl. 873/1468), Burhaneddin Ebû İshak el-Ensarî (öl. 873/1468), Kâdılkudat Şihabuddin er-Remlî (öl. 877/1472), Nureddin Ali el-Malikî (öl. 878/1473), Kadı Şihabuddin Ahmed el-Ledî (öl. 880/1475), Şihabuddin Ebu'l-Abbas el-Umerî (öl. 890/1485), Muhammed b. Abdillâh el-Hudayrî (öl. 894/1489), Burhaneddin en-Nu'mânî (öl. 898/1492), Bedruddin Muhammed b. Ebi Bekr es-Sa'dî (öl. 900/1495), Necmuddin Muhammed el-Makdisî (öl. 901/1496), Muhammed b. Abdirrahman es-Sehâvî (öl. 902/1497), Ebu'l-Hayr Şemsuddin es-Sehâvî (öl. 902/1497), Abbasi halifesi Mütevekkil Alellah Abdilaziz b. Yakub (öl. 903/1498), Kemâluddin Muhammed eş-Şafîî (öl. 906/1501), Fahrüddîn Osman b. Muhammed ed-Diyâmî (öl. 908/1502).³⁰

Ulaşabildiğimiz kaynaklarda, Cârullah b. Fehd el-Mekkî eş-Şafîî (öl. 954/1547) ve İbrahim b. Halil el-Kâkûnî dışında el-Uleymî'den ders alan talebelerinin isminin ise yer almadığını görmekteyiz.³¹

1.3. Akidesi ve Fikhî Mezhebi

Ehl-i Sünnet akidesi üzere olan Mucîruddîn el-Uleymî, birçok Hanbelî'de olduğu gibi ashâbu'l-hadis'in görüşlerine bağlıdır. İtikad ile ilgili konularda selef-i salihinin görüşlerine sahiptir; onların kabul ettiğini kabul eder, reddettiklerini de reddeder. İtikadî konularda herhangi bir uyarlama ya da tahrife kalkışmaksızın, Kur'ân'da ve sünnette geçtiği hâl üzere iman eder, yorumda bulunmaktan kaçınır. Tefsirinde buna dair birçok örnek vardır. Örneğin Tevbe sûresinin 104. âyetinde geçen 'Allah'ın sadakaları alması' konusunda, Kur'ân'da geçen Allah'ın eli, dünya semâsına inmesi ya da arşa istiva etmesi gibi konularda te'vilde bulunmadan ve teşbihten kaçınarak zikredildiği şekilde zahîrî üzere iman edilmesi ile ilgili selefi Beğâvî'nin (öl. 516/1122) *Şerhu's-Sünne*'deki açıklamalarını aynen nakleler.³²

Fıkıhta ise Hanbelî mezhebinden olan el-Uleymî'nin, babasına gelinceye kadarki soyu Şafîî mezhebindedir.³³ Başta babası olmak üzere birçok âlimden fıkıh dersleri almış olan el-Uleymî'nin bu

²⁹ el-Uleymî, Mucîruddîn el-Hanbelî, *ed-Dürrü'l-münâdâ fi ashâbi'l-İmâm Ahmed*, thk. İbn Useymin (Kahire: Mektebetu't-Tevbe, 1992), 1/18.

³⁰ Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/116,119, 188-189, 191, 192, 195-196, 203, 206, 213, 229-230, 237, 250-251, 262, 377, 382; Uleymî, *el-Menhecu'l-Ahmed*, 5/262, 315-316; Şemsuddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahman Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehlil-karni't-tâsi'* (Beyrut: Menşûrât-u Dâri Mektebeti'l-Hayat, ts.), 2/19, 9/58; İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 2/517.

³¹ el-Uleymî, *ed-Dürrü'l-münâdâ*, 1/26.

³² el-Uleymî, Mucîruddîn el-Hanbelî, *Fethu'r-Rahmân fi tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Nureddin Talib (Dimeşk: Dâru'n-Nevâdir, 2009), 3/238; Huseyn b. Mes'ud el-Begavî, *Şerhu's-Sünne* (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, ts.), 1/170.

³³ Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 2/262; İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 2/518.

alandaki bilgisi, onu *el-Menhecu'l-Ahmed fî teracim-i ashâbi'l-Îmam Ahmed* gibi eserler yazmaya sevketmiştir.

Tefsiri başta olmak üzere eserlerinde herhangi bir mezhebî taassup göstermeyen el-Uleymî'nin, Kudüs gibi birçok kültürün ve farklı mezheplerin bulunduğu bir şehirde, uzun yıllar kadılık görevinde bulunması onun bu ilimdeki derinliğinin göstergesidir. Hatta İbn Humeyd en-Necdî (öl. 1295/1878), onun kadılığı hakkında: "Bana ulaştığına göre o, Kudüs'ün en iyi kadısıdır" demiştir.³⁴

1.4. Eserleri

Tefsir, fıkıh, tarih ve diğer birçok alanda çalışması olan el-Uleymî'nin en önemli eserleri şunlardır:

1. *el-Ünsü'l-celîl bi-târîhi'l-Kuds ve'l-Halîl*: İnsanlığın yaratılışından 900/1494-1495 senesine kadar Kudüs ve el-Halîl şehirlerinde meydana gelen olaylardan bahseden iki ciltlik bu eser, çeşitli dillere çevrilmiş olup Kudüs tarihinin en kapsamlı ve ayrıntılı kaynağı olarak kabul edilir.³⁵ 'Memleketine ait değerleri ihyâ etme' anlamına gelen ve alanında çok değerli kabul edilen bu eser, birçok faydalı bilginin yanısıra garip ve inanılması zor şeylerden de bahseder.³⁶ 1876 yılında bu eserin bazı bölümleri Henry Sauvaire'nin önsözüyle Fransızca'ya çevrilmiştir.³⁷

2. *et-Tarihu'l-mu'teber fî enbâi men ğaber*: Hz. Âdem'den 896/1490-91 yılına kadar meydana gelmiş olan olayları kronolojik olarak anlatan ve içinde birçok ilginç ve tuhaf rivayetin bulunduğu üç ciltlik bir eserdir.³⁸

3. *el-Îlâm bi a'yân-i duveli'l-İslam*:³⁹ Kaynaklarda eserin konusu hakkında herhangi bir açıklama bulamadık, ancak isminden anlaşıldığı kadarıyla tarihle ilgili bir eserdir. Memleketi, halkı ve mezhebine olan bağlılığı, muhtemelen onu tarih konusunda yazmaya sevketmiştir. Mucîruddîn el-Uleymî'nin özellikle tarih ile ilgili yazdıkları, 19. yüzyıl oryantalistleri ile 20. ve 21. yüzyıl tarihçilerinin eserlerinde yoğun bir şekilde yer alır.⁴⁰

4. *el-Menhecu'l-Ahmed fî terâcim-i ashâbi'l-Îmam Ahmed*: Vezir Avnuddin Yahya b. Muhammed b. Hubeyre'ye (öl. 560/1165) kadar yaşamış Hanbelî âlimleri hakkında bilgi veren bir tabakât kitabıdır.⁴¹

5. *ed-Dürrü'l-münâd fî ashâbi'l-Îmâm Ahmed*: İmam Ahmed'in metodu ve Hanbelî âlimlerden bahseden iki ciltlik muhtasar bir tabakât kitabıdır.⁴²

³⁴ İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 2/516-517.

³⁵ Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 19; Rashid Khalidi, *Palestinian Identity* (New York: Columbia University Press, 1997), 216; İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 2/518.

³⁶ İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 2/518; İbn Şattî, *Muhtasar-u tabakâti'l-Hanâbile*, 82.

³⁷ Henry Sauvaire, *Histoire de Jérusalem et d'Hébron* (Paris: Leroux, 1876).

³⁸ el-Uleymî, Mucîruddin el-Hanbelî, *et-Tarihu'l-mu'teber fî enbâi men ğaber*, thk. Heyet (Dımeşk: Dâru'n-Nevâdir, 2011); Ğazzî, *en-Na'tu'l-ekmel*, 55; Hacı Halife, *Keşfu'z-zunûn*, 1/306.

³⁹ İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 2/518.

⁴⁰ Amikam Elad, *Medieval Jerusalem and Islamic Worship: Holy Places, Ceremonies, Pilgrimage* (y.y.: Brill, 1994), 3.

⁴¹ İbn Şattî, *Muhtasar-u tabakâti'l-Hanâbile*, 82.

⁴² el-Uleymî, Mucîruddin el-Hanbelî, *ed-Dürrü'l-münâd fî ashâbi'l-Îmâm Ahmed*, thk. Abdurrahman b. Süleyman el-Useymin, (Kahire: Mektebetu't-Tevbe, 1992).

6. *İthafu'z-zâir ve etvâfu'l-mukîm ve'l-musâfir*.⁴³ Kaynaklarda eserin konusu hakkında herhangi bir malumata ulaşamadık.

7. *Fethu'r-Rahmân fi tefsiri'l-Kur'ân*: Beş kütüphanede beş farklı el yazması bulunan ve incelemekte olduğumuz eserdir.⁴⁴

8. *el-Vecîz: Fethu'r-Rahmân* adlı tefsirin muhtasarıdır.⁴⁵

Bu eserlerin dışında el-Merdavî'nin (öl. 885/1480), *Kitabu'l-insâf fi ma'rifeti'r-râcih mine'l-hilâf* adlı eserini ihtisar ettiği *el-İthâf*,⁴⁶ *Mulahhas min kitabi'l-ünsi'l-celîl ve Tashihu'l-hilâfi'l-mutlak fi'l-mukni'* adlı eserleri de vardır.⁴⁷

2. el-Uleymî'nin *Fethu'r-Rahmân Fi Tefsiri'l-Kur'ân* Adlı Eseri Ve Tefsir Metodu

el-Uleymî, diğer müfessirlerin aksine tefsirinin adını zikretmemiş, mukaddimesinde: “Bu, muhtasar olarak yazdığım, kelimelerini titizlikle gözden geçirdiğim ve yüce Kur'ân'ın tefsirinden bir bölümünü içeren bir kitaptır” demekle yetinmiştir.⁴⁸ İbn Humeyd, eserin adını *'Fethu'r-Rahmân'* olarak belirtirken,⁴⁹ tefsirin muhakkiki Nureddin et-Talib ise el yazması nüshanın üzerinde *'Fethu'r-Rahmân bi tefsiri'l-Kur'ân'* adının yazılı olduğunu söyler.⁵⁰ Muhtemelen bu farklılık, nâsihin hatasından kaynaklanmaktadır. Çünkü diğer tüm kaynaklarda eserin adı, *'Fethu'r-Rahmân fi tefsiri'l-Kur'ân'* şeklinde geçmektedir ve müellifine nispeti konusunda herhangi bir ihtilaf yoktur.

el-Uleymî, tefsirini Mescid-i Aksa'da, on sekiz ay süren bir çalışmadan sonra 914/1508 yılının Ramazan ayının yedisinde, Cuma günü tamamladığını söylemektedir.⁵¹

Kendisini tefsir yazmaya sevkeden âmilin, Allah'ın rızasını kazanmak olduğunu söyleyen el-Uleymî,⁵² eserine bir mukaddime ile başlar. Bu bölümde Kur'ân'ın, onu öğrenmenin ve okumanın fazileti; Kur'ân'ı tefsir etmenin önemi, “Kur'ân yedi harf üzere nâzil oldu” hadisinin anlamı; Kur'ân'ın toplanması ve yazılması; Kur'ân'ın harekelenip noktalanması; Kur'ân sûrelerinin, âyetlerinin ve harflerinin sayısı; mushaf, kitap, Kur'ân, sûre, âyet, kelime ve harf gibi tâbirlerin tanımları; Kur'ân'ı tahkik, tedvir ve hadr üzere okuma ile istiâzenin anlamı hakkında on ayrı fasıl açarak gerekli açıklamalarda bulunur, ardından Bismelenin tefsiri ile eserine başlar.⁵³

Her sûrenin başında o sûrenin Mekkî ya da Medenî olup olmadığını; âyet, harf ve kelimelerinin sayısını, varsa nüzûl sebebini, sûrenin diğer isimlerini ve fazileti hakkında hadisleri naklettikten sonra

⁴³ İsmail b. Muhammed Emin b. el-Bağdâdî, *Hediyetu'l-ârifin esmâu'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin* (Beyrut: Dâru İhyâit-Turâsi'l-Arabî, 1951), 1/544; Kehhâle, *Mu'cemu'l-müellifin*, 5/177.

⁴⁴ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/53-68.

⁴⁵ İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 2/518; Suud b. Abdillâh el-Funeyysân, *Âsâru'l-Hanâbile fi ulûmi'l-Kur'ân* (Riyad: y.y., 1409), 158.

⁴⁶ İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 2/518.

⁴⁷ İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 2/518; Ğazzî, *en-Na'tu'l-ekmel*, 55; Bağdâdî, *Hediyetu'l-ârifin*, 1/544; Hacı Halife, *Keşfu'z-zunûn*, 1/305, 2/1731.

⁴⁸ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/3.

⁴⁹ İbn Humeyd, *es-Sühübü'l-vâbile*, 2/518.

⁵⁰ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/27.

⁵¹ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 7/474.

⁵² Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/5.

⁵³ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/6-33.

sûrenin tefsirine geçer. Tefsirini, Kur'ân'ın hatmine dair hadisler, sahabe ve tabiîn sözlerinden oluşan bir bölüm ile tamamlar.

2.1. Tefsirinin Kaynakları

el-Uleymî'nin tefsiri, ulûmu'l-Kur'ân, kıraat, hadis, fıkıh, tarih ve kendisinden önce yazılmış tefsirleri kaynak olarak kullanma açısından oldukça zengindir. Kendisinden faydalandığı tefsirler şunlardır:

Ebü Cafer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (öl. 310/922), *Câmiu'l-beyân*'ı;⁵⁴ Ebu'l-Kasım en-Neysabûrî'nin (öl. 406/1016), *et-Tenzil*'i;⁵⁵ Begavî'nin (öl. 516/1122), *Meâlimu't-tenzîl*'i; Zemaşerî'nin (öl. 538/1144) *el-Keşşâf*'ı; İbn Arabî'nin (öl. 543/1148) *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ı;⁵⁶ İbn Atiyye'nin (öl. 541/1147) *el-Muharraru'l-vecîz*'i; İbn Cevzî'nin (öl. 597/1201) *Zâdu'l-mesîr*'i;⁵⁷ Râzî'nin (öl. 606/1210) *Mefâtihu'l-ğayb*'ı;⁵⁸ Kurtûbî'nin (öl. 671/1273) *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*'ı;⁵⁹ Kevâşî'nin (öl. 680/1281) *et-Telhîs*'i⁶⁰ ve Beydâvî'nin (öl. 685/1286) *Envâru't-tenzîl*'i.⁶¹

el-Uleymî'nin tefsirinde kendisinden en çok faydalandığı iki müfessir İbn Atiyye ve Begavî'dir. Tefsirinin yetmiş iki yerinde İbn Atiyye'nin,⁶² on altı yerinde de Begavî'nin adını doğrudan zikrederken, çoğu yerde adlarını söylemeden onlardan nakilde bulunur.⁶³ Kimi zaman görüşlerine cevap vermek ve çoğu zaman da kıraat ya da i'rab konusundaki görüşlerini nakletmek için Zemaşerî'nin tefsirinden faydalanır.⁶⁴ Kendisinden faydalandığı müfessirlerin isimlerini bazen zikrederken, bazen de zikretmez.

Ulûmu'l-Kur'ân ve kıraatler konusunda faydalandığı kaynaklar ise, el-Enderânî'nin (öl. 500/1106'dan sonra) *el-İzah fi'l-kıraati'l-aşr*;⁶⁵ İbnu'l-Cezerî'nin (öl. 833/1429) *en-Neşr fi'l-kıraati'l-aşr*;⁶⁶ Şâtıbî'nin (öl. 590/1194) *eş-Şâtıbiyye fi'l-kıraat*;⁶⁷ Ebu'l-Fadl er-Râzî'nin (öl. 454/1062) *el-Levâmih*;⁶⁸ Nevevî'nin (öl. 676/1277) *et-Tibyân fi âdâb-i hameleti'l-Kur'ân*;⁶⁹ Yâfiî'nin (öl. 768/1367) *ed-Durru'n-nazîm fi fedâili'l-Kur'âni'l-kerim*⁷⁰ ve Kabâkabî'nin (öl. 826/1422) *İzahu'r-rumûz ve miftâhu'l-kunûz* adlı eserleridir.⁷¹

⁵⁴ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 3/381, 4/72.

⁵⁵ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 4/73.

⁵⁶ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 3/147.

⁵⁷ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 2/251, 4/71.

⁵⁸ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 6/304.

⁵⁹ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 2/134, 243, 404; 3/58, 74, 189, 308, 365.

⁶⁰ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 2/408; 3/74, 557; 4/18, 113, 212, 304, 385, 461; 6/199, 279.

⁶¹ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 2/301; 3/31, 74; 5/538, 544.

⁶² Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/19, 86, 365, 413; 2/159, 166, 246, 370; 3/177, 296, 322, 327, 358, 557; 4/34, 98, 165, 184-185, 399.

⁶³ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/403, 420, 470; 3/31, 59, 74, 238; 4/39, 210, 470; 5/269-270, 544; 6/114, 320; 7/343.

⁶⁴ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/248, 406; 2/470; 3/517; 4/385; 7/67.

⁶⁵ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/22.

⁶⁶ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/31, 34, 37-38, 84; 2/170; 3/234; 3/343, 398, 516; 4/221, 397, 548; 5/129, 462.

⁶⁷ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/36.

⁶⁸ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/36; 4/385.

⁶⁹ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/36, 81.

⁷⁰ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/36; 3/65.

⁷¹ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/24, 36.

Tefsir ve ulûmu'l-Kur'ân ile ilgili eserlerin yanısıra el-Uleymî, hadis kitapları ve şerhlerden de oldukça faydalanır. Başta Kütüb-i Sitte olmak üzere Ahmed b. Hanbel'in (öl. 241/855) *Müsned*, Humeydî'nin (öl. 219/834) *Müsned*, Beyhâkî'nin (öl. 458/1066) *Şuabu'l-iman*, İbn Hacer el-Askalânî'nin (öl. 852/1449) *Fethu'l-bârî*, Aynî'nin (öl. 855/1451) *Umdetu'l-kârî* ve Begavî'nin (öl. 516/1122) *Şerhu's-sünne* adlı eserleri de *Fethu'r-Rahmân*'ın kaynakları arasında yer alır.⁷²

Fıkıh konusunda da İbn Kudâme'nin (öl. 620/1223) *el-Muğnî*, İbn Teymiyye'nin (öl. 728/1328) *Mecmuû'l-fetâvâ*; İmam Nevevî'nin (öl. 676/1277) *Ravzatu't-tâlibîn ve umdetu'l-muttakîn*; Malikî fıkıh konusunda Halil b. İshak'ın (öl. 776/1374) *Muhtasaru's-Şeyh Halil* ve el-Merdâvî'nin (öl. 885/1480) *el-İnsâf* adlı eserlerinden faydalanmıştır.

Tarih ve terâcim kitapları olarak İbn Hallikân'ın (öl. 681/1282) *Vefeyâtu'l-a'yan*; Kādî İyâz'ın (öl. 544/1149) *eş-Şifâ* ve kendisine ait meşhur eseri *el-Ünsü'l-celîl fi tarihi'l-Kuds ve'l-Halîl* den faydalanmıştır.⁷³

İncelemesini yaptığımız *Fethu'r-Rahmân fi tefsiri'l-Kur'ân* adlı tefsir, Nureddin Talib'in tahkiki ve çabalarıyla ilk olarak 2009'da Dâru'n-Nevâdir tarafından 7 cilt halinde yayınlanmıştır. Müfessirimiz, eserinde kıraatler, kârielerin ihtilafları ve vecihlerine önem verirken, fikhî konularda dört mezhep imamının görüşlerini taassup ve taklitten uzak olarak ele almıştır. İbn Bedrân (1848-1927) da onun tefsirini, herhangi bir mesele ile karşılaştığında konu hakkında dört imamın görüşlerini zikrettiği, ince noktaların yer aldığı bir tefsir olarak nitelemiştir.⁷⁴ İtikadî konuları ise, Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat itikadına göre kısa ve öz olarak açıklamıştır. Kısaca el-Uleymî'nin tefsiri, el-Ğazzî'nin (öl. 1214/1799) ifade ettiği gibi Kadı Beydâvî'nin tefsirine benzeyen, kısa, öz ve birçok bilgi ihtiva eden bir tefsirdir.⁷⁵

Mucîruddîn el-Uleymî'nin yaşadığı dönem ve aldığı eğitimin izleri tefsirinde bariz şekilde görülür. Uzun yıllar kadılıkta bulunması, tarihçi kimliği ve küçük yaşlarda iken almış olduğu kıraat eğitimi, tefsirinin fıkıh, tarih ve kıraat açısından öne çıkmasına neden olmuştur.

3. *Fethu'r-Rahmân*'ın Rivayet ve Dirayet Açısından Değerlendirilmesi

3.1. Âyeti, Âyet ile Tefsir Etmesi

el-Uleymî, bir âyette geçen mücmel, müteşâbih, muğlak, garîb veya müphem bir kelimeyi açıklamak için nadiren âyetin diğer bir âyetle tefsirine başvurur. Âyeti diğer bir âyetle tefsir ettiği yerler, kendisinden önceki müfessirlerin kullandığı tarzdan farklı ya da daha yoğun değildir. Örneğin, "Bizi doğru yola, kendilerine nimet verdiklerinin yoluna ilet; gazaba uğrayanlarınkine ve sapıklarınkine değil"⁷⁶ âyetinin tefsirinde gazaba uğrayanların Yahudiler olduğunu açıklarken, "Onlar, Allah'ın lânetlediği ve gazabına uğrattığı kimselerdir"⁷⁷ âyetini; sapanların da Hristiyanlar olduğunu açıklarken, "Daha önce

⁷² Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/37.

⁷³ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/37.

⁷⁴ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/8.

⁷⁵ Ğazzî, *en-Na'tu'l-ekmel*, 54; İbn Şattî, *Muhtasar-u tabakâti'l-Hanâbile*, 81.

⁷⁶ el-Fatihâ 1/6-7.

⁷⁷ el-Maide 5/60.

sapmış, birçoklarını da saptırmış ve dümdüz yoldan da şaşmış bir milletin arzu ve keyiflerine uymayın”⁷⁸ âyetini delil olarak gösterir.⁷⁹

Mücmel âyetlerin tafsilinde de âyetlerin diğer âyetlerle tefsiri metodunu uygulamıştır. el-Uleymî, kimi zaman vücûh ve nezâir konularında da açıklamalar yapmıştır. Örneğin Zuhruf sûresinin 78. âyetinin tefsirinde, ‘kaza’ kelimesinin Kur’ân’da on vecih taşıdığını delilleriyle açıklar.⁸⁰

3.2. Âyeti, Hadisle Tefsir Etmesi

el-Uleymî, âyetlerin tefsirini yaparken mümkün olduğunca hadislere başvurur; bu yönüyle tefsiri, hadislerin kaynak olarak kullanılması açısından oldukça zengindir. Ancak nakletmiş olduğu hadislerin hepsinin sahih olduğunu söyleyemeyiz. Kimi zaman âyetleri daha anlaşılır kılmak ve kimi zaman da nüzûl sebebini açıklamak için hadisler nakleder.

“Yoksa siz Yakub’un, ölüm döşeginde iken çocuklarına, ‘Benden sonra kime ibadet edeceksiniz?’ dediği, onların da, ‘Senin ilâhına ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak’ın ilâhu olan tek bir ilâha ibadet edeceğiz...’⁸¹ âyetinin tefsirinde, Arapların amcaı baba ve teyzeyi de anne olarak adlandırdıklarını açıkladıktan sonra Hz. Peygamber’in, “Kişinin amcası, babasının aslındandır”⁸² hadisini ve yine Hz. Peygamber’in, amcasını kastederek: “Babamı geri çevirin...”⁸³ hadisini İkrime’den mürsel olarak nakleder ki,⁸⁴ bu örnekler âyeti hadislerle tefsir etme konusuna verdiği ehemmiyeti gösterir.

“Sizden cehenneme varmayacak hiç kimse yoktur”⁸⁵ âyetinin tefsirinde, Hz. Ali ve İbn Abbas’ın, ‘varmak’ (vurûd) ile ‘cehenneme girme’ nin kastedildiğini söylemelerine rağmen, ateşin Hz. İbrahim’e serinlik ve selâmet olduğu gibi müminler için de aynı özelliği taşıyacağını söyler. Müminlerin, söndüğünden dolayı hiçbir şey hissetmeden cehennemden geçip gideceklerini ifade eden müfessir, “Ateş, mümine: ‘Geç! Kuşkusuz senin nurun benim kıvılcıklarımı söndürdü’⁸⁶ hadisini nakleder ki,⁸⁷ bu hadis zayıftır.⁸⁸

“Sizden birinize ölüm gelip çattığı zaman, eğer geride bir hayır (mal) bırakmışsa, anaya, babaya ve yakın akrabaya meşru bir tarzda vasiyette bulunması -Allah’a karşı gelmekten sakınanlar üzerinde

⁷⁸ el-Maide 5/77.

⁷⁹ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/46.

⁸⁰ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 6/236.

⁸¹ el-Bakara 2/133.

⁸² Ebu'l-Hüseyn Müslim b. el-Haccâc, *es-Sahîh*, thk. Muhammed Fuâd Abdulbâkî (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.), "Zekât" 13 (no. 983).

⁸³ Ebû Bekr b. Ebî Şeybe, *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*, thk. Kemâl Yusuf el-Hût (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1409), 7/400 (no. 36902); Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed et-Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, thk. Muhammed Zührî (Medine: Âlemu'l-Kütüb, 1994), 3/312 (no. 5445).

⁸⁴ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/204.

⁸⁵ Meryem 19/71.

⁸⁶ Süleyman b. Ahmed b. Eyyüb et-Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebir*, thk. Hamdî b. Abdilmecid (Musul: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1983), 22/258 (no. 668); Ebû Nuaym Ahmed b. Abdillâh el-İsbehânî, *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtu'l-esfiyâ* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1409), 9/329.

⁸⁷ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 4/268.

⁸⁸ Muhammed Nâsiruddîn el-Elbânî, *es-Silsiletu'd-dâife*, (Riyad: Mektebetu'l-Mearif, ts.), 7/413.

bir hak olarak- size farz kılındı”⁸⁹ âyetini, “Şüphesiz ki Allah her hak sahibine hakkını vermiştir. Hiçbir varise vasiyet edilemez”⁹⁰ hadisi ile açıklar.⁹¹

Müfessir, “Rasûlullah (sav) şöyle buyurmuştur” veya “Rasûlullah’ın (sav) şöyle buyurduğu rivayet edilmiştir” ya da “Hadiste buyrulur ki...” diyerek çoğu zaman senedini zikretmeden hadisi doğrudan Hz. Peygamber’den aktarır,⁹² nadiren de olsa hadisi nakleden sahabenin adını verir.⁹³

el-Uleymî, nakletmiş olduğu hadislerin sıhhat derecesini bildirmez. Ancak delil olarak kullandığı hadislerin çoğu sahih ya da hasendir. Bununla birlikte tefsirinde sened veya metin olarak zayıf hadislerin⁹⁴ yanısıra nadiren de olsa mevzû hadisler de yer alır. Örneğin Şûra sûresinin 49. âyetini tefsir ederken, “Bir kadının erkekten önce dişi doğurması o kadının bereketindedir”⁹⁵ hadisini, Teğabun sûresinin faziletinden bahsederken de, “Kim Teğabün sûresini okursa, ani ölümden emin olur”⁹⁶ gibi muhaddislerce mevzû olduğu kabul edilen hadisleri kullanır.⁹⁷ Hadisleri delil olarak kullanırken, hadis ile âyet arasındaki ilişkiyi ise açıklama gereği duymaz.

Hadisleri daha çok fikhî hükümler, âyetteki herhangi bir lafzı açıklamak, nüzûl sebepleri, sûreler arasındaki münasebet ve sûrelerin faziletleri hakkında delil olarak kullanır.

3.3. Âyeti, Sahabe ve Tabiîn Sözleriyle Tefsir Etmesi

Âyetleri sahabe ve tabiînin sözleriyle tefsir etmesine gelince, kimi zaman nüzûl sebebini veya âyetle ilişkili olan fikhî hükmü açıklamak ya da herhangi bir lafzı veya manayı ortaya koymak için sahabe ve tabiînin sözlerini nakleder. Bu nakillerde bulunurken, hadislerde olduğu gibi yine senedleri rivayet etmez. Muhtemelen onun bu tavrı, tefsirinin muhtasar ve öz olmasını istemesinden kaynaklanmaktadır. Örneğin, “*Ey iman edenler! Siz kendinizi düzeltin*”⁹⁸ âyetinin tefsirinde, Abdullah b. Mes’ud’un: “Kabul gördüğünüz sürece iyiliği emredin ve kötülükten alıkoyun. Eğer bu yaptıklarınız kabul edilmezse, siz kendinizi düzeltin”⁹⁹ sözünü aktarır.¹⁰⁰ “...ve O’nu tekbir ile yücelt”¹⁰¹ âyetindeki tekbir kelimesini de Hz. Ömer’in, “Kulun, ‘Allah-u Ekber’ sözü dünya ve içindekilerden daha

⁸⁹ el-Bakara 2/180.

⁹⁰ Ebû Dâvud Süleyman b. Eş’as es-Sicistânî, *Sünenü Ebî Dâvud*, thk. Muhammed Muhyiddîn (Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.), “Vesâyâ” 17 (no. 2870); İbn Mâce Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî (Y.y: Dâru İhyâi'l-Kütübi'l-Arabiyye, ts.), “Vesâyâ” 22 (no. 2713).

⁹¹ Uleymî, *Fethu’r-Rahmân*, 1/250.

⁹² Uleymî, *Fethu’r-Rahmân*, 1/37, 121, 154, 193; 2/38, 57-58, 63, 71, 101, 107; 3/103, 115, 123, 129, 139, 162, 164, 170.

⁹³ Uleymî, *Fethu’r-Rahmân*, 1/191, 316-317; 2/51; 3/93, 97.

⁹⁴ Uleymî, *Fethu’r-Rahmân*, 1/268, 360; 4/67, 210; 5/380; 6/137, 191, 220, 243, 373, 526; 7/163, 360.

⁹⁵ Cemaluddin Abdurrahman b. Ali İbn Cevzî, *el-Mevzûât*, thk. Abdurrahman Muhammed Osman (y.y., 1968), 2/276; Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed ez-Zehabi, *Mizanu’l-i’tidal fi nakdi’r-ricâl*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, 1963), 3/162. Hadis mevzûdur. Senedinde yer alan Ahmed b. Halil yalancılıkla itham edilmiş, Hakîm b. Hizâm ise metruktur.

⁹⁶ Zeynuddin Muhammed Abdurrauf Münâvî, *el-Fethu’s-Semavî fi tahrîc-i ehâdîsi’l-Beydâvî*, thk. Ahmed Müctebâ (Riyad: Dâru’l-Âsime, ts.), 3/1044. Münâvî, hadisin mevzû olduğunu söyler.

⁹⁷ Uleymî, *Fethu’r-Rahmân*, 6/199; 7/71.

⁹⁸ el-Maide 5/105.

⁹⁹ İbn Ebî Hâtim Ebû Muhammed er-Râzî, *Tefsiru’l-Kur’âni’l-azîm*, thk. Es’ad Muhammed et-Tayyib (Y.y.: Mektebetu Nizâr Mustafa, 1419), 4/1227.

¹⁰⁰ Uleymî, *Fethu’r-Rahmân*, 2/351.

¹⁰¹ el-İsra 17/111.

hayırlıdır"¹⁰² sözüyle açıklar.¹⁰³ Yine, "*Hani (Allah) kendi tarafından bir güvenlik olarak sizi hafif bir uykuya daldırıyordu...*"¹⁰⁴ âyetindeki uyuklamayı Abdullah b. Mes'ud'un: "Savaşta uyuklama Allah'tan gelen bir güven, namazda uyuklama ise şeytandan bir vesvesedir"¹⁰⁵ sözüyle açıklar.¹⁰⁶

Tabiünden yaptığı nakillere gelince, "*Bunlar mı daha hayırlı, yoksa Tubba' kavmi ile onlardan öncekiler mi?*"¹⁰⁷ âyetini tefsir ederken, Said b. Cübeyr'in: "Tubba', Kâbe'nin üzerini örten, Semerkand şehrinin inşa edendir. Adı Es'ad Ebû Kurab b. Muleyk'tir" sözünü nakleder.¹⁰⁸

Sahabe arasında en çok İbn Abbas'ın rivayetlerini nakleder.¹⁰⁹ Sahabe sözlerinden daha çok Mücahid b. Cebr,¹¹⁰ İkrime,¹¹¹ Katâde,¹¹² Hasan-ı Basrî,¹¹³ Said b. el-Müseyyeb,¹¹⁴ Ebu'l-Âliye,¹¹⁵ Dahhâk,¹¹⁶ Said b. Cübeyr¹¹⁷ gibi tabiünden olan müfessirlerin görüşlerine yer verir. Kimi zaman da tabiüne ait görüşleri, sahibini zikretmeden aktarır.¹¹⁸

3.4. Esbâb-ı Nüzûl

el-Uleymî, esbâb-ı nüzûl rivayetlerini nakletmeye önem vermiş, sahih olan nüzûl sebebini kesin bir dille ifade etmiştir. Örneğin, "*Peygamberin hanımlarından bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin*"¹¹⁹ âyetinin tefsirinde şöyle der: "Hicab emrinin nâzil olması hakkında, Âişe'den (ra) nakledilen şu rivayet sahihtir: 'Hz. Peygamber'in hanımları geceleri def-i hâcet için dışarı çıkarlardı. Bunun üzerine Hz. Ömer, Hz. Peygamber'e: 'Hanımlarına örtünmelerini emret' dedi. Allah da hicab âyetini indirdi."¹²⁰ Ardından hadisin sahih olduğuna işaret eder.¹²¹

el-Uleymî, kimi zaman da sahih olmayan zayıf nüzûl sebeplerini zikretmiştir. Örneğin, "*Allah, bir sivrisineği, ondan daha da ötesi bir varlığı örnek olarak vermekten çekinmez*"¹²² âyetinin tefsirinde şöyle

¹⁰² Ebû İshâk Ahmed b. İbrahim es-Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân an tefsiri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed b. Âşûr (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2002), 6/142. Hz. Ömer'e nispet edilen bu söz kaynaklarda yer almamasına rağmen, kaynağı Hz. Peygamber'den rivayet edilen: "Sübhanallah, Elhamdülillah ve Lâ ilâhe illallahu vallahu ekber sözleri, güneşin üzerine doğduğu her şeyden daha hayırlıdır" (Müslim, "Zikir ve'd-Dua" 48 (no. 2695) hadisine dayanmaktadır.

¹⁰³ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 4/142.

¹⁰⁴ el-Enfal 8/11.

¹⁰⁵ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Câmiu'l-beyân an te'vîl-i âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdulmuhsin et-Turkî (Y.y.: Dâru Hecer, 2001), 11/59.

¹⁰⁶ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 3/94.

¹⁰⁷ ed-Duhan 44/37.

¹⁰⁸ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 6/254.

¹⁰⁹ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/49, 69, 88, 113, 130, 156, 160, 180-181, 185, 191, 193; 2/15, 21, 45, 93, 100; 3/11, 70, 81, 93, 97.

¹¹⁰ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/145, 164, 327, 368; 2/15; 3/226, 527; 4/34, 196, 410; 5/47; 7/472.

¹¹¹ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/104; 4/19, 216, 463; 5/62, 316, 539; 6/348, 356.

¹¹² Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/109, 180; 2/34, 71, 93, 97, 190, 306, 339, 448; 3/226; 4/204, 409, 433; 5/122, 304, 478; 6/488; 7/109, 397.

¹¹³ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 5/533.

¹¹⁴ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 3/235; 5/533.

¹¹⁵ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/8.

¹¹⁶ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 4/229; 7/203.

¹¹⁷ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/113, 388; 3/145, 464; 4/522, 528, 559; 5/466; 6/254; 7/252.

¹¹⁸ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/204, 217; 2/434; 3/243; 5/20, 90, 225, 468, 506, 537, 557; 6/258; 7/252, 287, 363, 446.

¹¹⁹ el-Ahzab 33/53.

¹²⁰ Buhârî, "Vudû" 4 (146); Müslim, "Selâm" 39 (18); Ebû Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî Ahmed b. Hanbel, *el-Müsned*, nşr. Ebû Hâcîr Muhammed Saîd Besyûnî (Beyrut: y.y., 1405/1985), 25866.

¹²¹ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 5/383.

¹²² el-Bakara 2/26.

der: “Bu âyetin nüzûl sebebi şudur: Allah Teâlâ, sinek ve örümceği örnek verdi, “Sizin Allah’tan başka taptıklarınız bir sinek dahi yaratamazlar, hepsi bunun için toplansalar bile”¹²³ ve “Allah’tan başkalarını dost edinenlerin durumu, kendine bir ev edinen örümceğin durumu gibidir”¹²⁴ buyurdu. Yahudiler: “Allah bu değersiz şeyleri zikretmekle neyi kastetti?” deyince, Allah, Bakara sûresinin 26. âyetini indirdi.”¹²⁵

Bazen de âyet-i kerimenin anlamını açıklayan bir ifadeyi, nüzûl sebebi olarak zikreder. Örneğin, Bakara sûresinin 120. âyetinin tefsirinde şöyle der: “Onlar, Rasûlullah’tan (sav) kendileriyle anlaşma yapmasını istiyorlardı. Kendilerine süre vermesi durumunda ona tâbi olacaklarını söylüyorlardı. Bunun üzerine Allah bu âyeti indirdi.”¹²⁶ Oysa bu âyetin nüzûl sebebi hakkında sahih ve net bir rivayet yoktur. Müfessirlerin bu konuda söyledikleri sadece âyetin anlamını açıklama bâbındadır. Müfessir, kimi yerlerde de, âyetin tefsiri olarak sadece nüzûl sebebini aktarmakla yetinir ve herhangi bir açıklamada bulunmaz.¹²⁷

Bakara sûresinin 121. âyetinin, Cafer b. Ebî Talib ile birlikte gemiye binen kırk kişi hakkında nâzil olduğunu söyledikten sonra, aynı âyetin Abdullah b. Selâm ve arkadaşları veya Rasûlullah’ın (sav) ashâbı ya da bütün müminler hakkında nâzil olduğunu söyleyerek herhangi bir tercihte bulunmaz.¹²⁸

Kısaca el-Uleymî, rivayetin sahih ya da zayıf oluşuna bakmadan, kimi zaman ayrıntılı ve kimi zaman da kısa bir şekilde, âyetin kimin hakkında nâzil olduğunu zikretmekle yetinmiştir. Herhangi bir âyet hakkında birden fazla nüzûl sebebi zikretmişse, bunlar arasında da herhangi bir tercihte bulunmamıştır.

3.5. İsrâiliyyât

el-Uleymî, tefsirinde peygamberler ve geçmiş ümmetlerden bahseden bölümlerde çoğu zaman isim, yer ve olayların gerçekleştiği tarihleri, kimi İsrâilî ya da kaynağı belli olmayan rivayetlere dayanarak verir ve bu konuda oldukça serbest davrandığı görülür. Bu rivayetlerin birçoğu peygamberler için düşünülmesi muhal olan konuları içerir. Hz. Eyyûb’un cüzam hastalığına yakalanıp bedeninin kurtlandığını ve kimsenin onun kokusuna tahammül edemediğini, Rahme binti Efrayim b. Yusuf b. Yakub adlı hanımının ona hizmet etmeye devam ettiğini, hatta yiyecek bir şeyler satın alabilmek için tırnağını sattığını söyler.¹²⁹ Ashab-ı Kehf’in isimlerini tek tek sayan¹³⁰ el-Uleymî, Hz. Eyyûb’un sağ ayağıyla vurduğunda sıcak ve sol ayağıyla vurduğunda bir soğuk su kaynağının fışkırdığını, sıcak sudan yıkanıp soğuk sudan içmesiyle birlikte zâhirî ve bâtinî bütün hastalıklarından kurtulduğunu,¹³¹ Hz. İlyas’ın ovalar ve Hızır’ın denizlerle görevli olduğunu,¹³² Hızır’ın hayat suyundan içtiğinden dolayı hep hayatta kaldığını,¹³³ Hz. Musa ve İsrailoğullarının Firavun’dan

¹²³ el-Hac 22/73.

¹²⁴ el-Ankebut 29/41.

¹²⁵ Uleymî, *Fethu’r-Rahmân*, 1/74.

¹²⁶ Uleymî, *Fethu’r-Rahmân*, 1/186.

¹²⁷ Uleymî, *Fethu’r-Rahmân*, 2/146, 157.

¹²⁸ Uleymî, *Fethu’r-Rahmân*, 1/187.

¹²⁹ Uleymî, *Fethu’r-Rahmân*, 4/381.

¹³⁰ Uleymî, *Fethu’r-Rahmân*, 4/149.

¹³¹ Uleymî, *Fethu’r-Rahmân*, 6/33.

¹³² Uleymî, *Fethu’r-Rahmân*, 5/543.

¹³³ Uleymî, *Fethu’r-Rahmân*, 4/210.

kurtulduktan sonra Şam topraklarındaki Eriha bölgesinde, aralarında boyu üç bin üç yüz otuz üç zira' uzunluğunda Üc b. Unuk adlı bir zorba ile karşılaştıklarını,¹³⁴ Hz. Âdem'in yeryüzüne inmesi ile Hz. Peygamber'in hicreti arasında 6216 sene olduğunu,¹³⁵ Hz. Peygamber'in Necm sûresini okurken şeytanın ona "İşte onlar ulu kuğulardır (garânîk)" sözünü okuttuğunu ve kâfirlerin bundan dolayı memnun kaldığını herhangi bir yorumda bulunmadan nakleder.¹³⁶

Yoğun İsrâilî rivayetlerin yanısıra tefsirinde birtakım efsanevî bilgiler de yer alır. Örneğin Neml sûresinin 17. âyetinde, Hz. Süleyman'ın kuşların dilinden anladığını ispat etmek için kırlangıç, güvercin, hüdhüd, papağan, sığırcık gibi kuşların ağzından "Her canlı ölür ve her yeni eskir", "Ne ekersen onu biçersin", "Tasası dünya olana yazıklar olsun!" gibi hikmetli sözler aktarır.¹³⁷

"Andolsun, biz Süleyman'ı imtihan ettik. Tahtının üstüne bir ceset bıraktık"¹³⁸ âyetinde, İfrit'in, Hz. Süleyman'ın yüzüğünü alıp tahtına oturduğunu ve Süleyman'ın bedeninde kendisine yer bulduğu gibi ismet-i enbiyâya yakışmayan rivayetleri naklettikten sonra, sözü bu alanda değerli kabul ettiği Kādî İyâz'a getirip onun tüm bu rivayetleri inkâr ettiğini söyler.¹³⁹ Mevsûl herhangi bir sened içermeyen, aklın kabul edemeyeceği birçok İsrâilî rivayeti, herhangi bir incelemeye tabi tutmadan naklederken, bunları niçin zikrettiğini de açıkça ifade etmez. Ancak rivayetlerin ardından Kādî İyâz'ın görüşlerini aktarması, toplumda yaygın olması muhtemel bu rivayetleri reddetmek için nakletmiş olduğunu ve bir otorite olarak da Kādî İyâz'dan faydalandığını akla getirir.

Onun İsrâilî rivayetlere olan bu yaklaşımı, yaratılıştan başlayıp 896/1490-91 yılına kadar gerçekleşen tarihî olayları ele aldığı *et-Târîhu'l-mu'teber fi enbâ'i men 'ğaber ve el-Ünsü'l-celîl* adlı eserlerinde de açıkça görülür.¹⁴⁰ Hz. Âdem ile başlamış olduğu eserinde birçoğu israiliyattan olan oldukça ilginç ve tuhaf olayları, güzel ve süslü bir dille anlatır.

el-Uleymî'nin bu kadar çok oranda israiliyattan bahsetmesinin muhtemel nedeni, israiliyatı en çok rivayet eden müfessirlerden biri olan Begavî'den çokça nakilde bulunması ve ondan etkilenmiş olması, müfessirin aynı zamanda bir tarihçi kimliğine sahip olması -ki bu konuda tarihçilerin herhangi bir rivayetin ya da olayın sıhhat derecesine çok fazla dikkat etmedikleri bilinmektedir- ve Beytu'l-Makdis'te yaşamış olmasıdır diyebiliriz. O sırada oradaki Yahudilerin varlığı, muhtemelen onun bunları dinleyip tefsirine dâhil etmesine neden olmuş olabilir.¹⁴¹

3.6. Kıraatler

el-Uleymî'nin tefsirini diğer tefsirlerden ayıran en belirgin özelliklerinden biri, tefsirinde kıraatlere yer ayırmasıdır. Ele almış olduğu kimi kelimeleri, birçok müfessirin yaptığı gibi kıraat-ı

¹³⁴ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 2/263.

¹³⁵ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/89.

¹³⁶ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 6/77.

¹³⁷ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 5/119. Aynı rivayet kimi tefsirlerde de yer almaktadır. Bkz. Sa'lebî, *el-Keşf ve'l-beyân*, 7/195; Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Kurtûbî, *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*, thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim İtfiyişi (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Misriyye, 1964), 13/66.

¹³⁸ Sâd 38/34.

¹³⁹ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 6/28-29.

¹⁴⁰ Uleymî, *el-Ünsü'l-celîl*, 1/7; Uleymî, *et-Târîhu'l-mu'teber*, 1/9.

¹⁴¹ Abdulbari Abdullah Âsi el-Cuhayşî, *Fethu'r-Rahmân bi Tefsiri'l-Kur'ân li'l-Kâdi Mucîruddîn el-Uleymî (Dirasetu'n-Menheciyye ve Nakdiyye)* (Amman: Camiatu'l-Ülûmî'l-İslamiyyeti'l-Âlemiyye, 2012), 285.

seb'a'ya göre değil, sikâ raviler yoluyla nakledilmiş kıraat-ı aşereye göre açıkladığını ve kıraat ihtilaflarına yer verdiğini tefsirinin mukaddimesinde belirtir.¹⁴² Bu nedenle ihtilaf bulduğu her noktada kıraat farklılıklarına işaret eder. Tefsir ve anlam ile ilişkili olmayan ferşiyat,¹⁴³ usûl ve vakfelerle ilgili açıklamalar yapar.¹⁴⁴ Bu yönüyle eseri, neredeyse usûl ve ferşiyatı açıklayan bir kıraat kitabı şeklindedir.

Örneğin, (وَإِذْ جَعَلْنَا الْبَيْتَ مَثَابَةً لِّلنَّاسِ وَأَمْنَا) âyetinin tefsirinde şöyle der: “Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Cafer, Âsım, İbn Zekvân, Kisâî, Hallâd, Ya'kub ve Halef, 'cim' harfinin yanındaki 'zel' harfinin izharıyla okurlarken, diğer kıraat âlimleri idğamda bulunmuşlardır.”¹⁴⁵ (شَجَرَةٌ تَخْرُجُ مِنْ طُورِ سَيْنَاءَ تَنْبُتُ بِالدُّهْنِ وَصَنِيعٌ لِالْكَلْبِ) âyetinin tefsirinde de, “(سَيْنَاءَ) kelimesini Nâfi, Ebû Cafer, İbn Kesîr ve Ebû Amr, meksûr 'sin' harfiyle, diğer kıraat âlimleri ise meftuh 'sin' harfiyle okumuşlardır” der.¹⁴⁶

Bazen de âyete anlam genişliği kazandırmak için kıraat-ı aşere dışında şâz kıraatleri ve vecihleri de nakleder.¹⁴⁷ Bunu yaparken kimi zaman kıraatin şâz olduğunu belirtirken kimi zaman herhangi bir açıklamada bulunmaz ve doğrudan herhangi bir sahabiye isnad etmekle yetinir. Örneğin (قَالَ فَالْحَقُّ وَالْحَقُّ أَقْوَلُ) âyetinin tefsirinde şöyle der: “Bu iki kelimeyi şâz bir kıraat üzere merfû olarak okuyanlara gelince, anlamı: Hak benim ve ben hakkı söylerim, olur.”¹⁴⁸

Kıraat farklılıklarını naklederken, farklılıklarla birlikte kıraat sahibini de zikreder. Kimi zaman da kıraat âlimlerini, muhtemelen daha veciz olması için Kûfiyyûn (Âsım, Hamza, Kisâî, Halef), Mediniyyân (Nâfi ve İbn Kesîr), Ehlu'l-Âliye (Nâfi, İbn Kesîr ve Ebû Cafer) gibi belde isimleriyle nakleder.¹⁴⁹

Kıraatler arasında tercihte bulunurken çoğu zaman, “Tercih edilen kıraat budur”, “Kıyas olarak uygun olan vecih budur” veya “Fasih olan lehçe budur” gibi ifadeler kullanır.¹⁵⁰ Örneğin, (قَالَ هَلْ عَسَيْتُمْ) âyetinde şöyle der: “Nâfi, meksûr 'sin' harfiyle (كَخَشَيْتُمْ) kelimesi gibi (عَسَيْتُمْ) şeklinde okumuştur. Diğer kıraat âlimleri ise, (رَسَيْتُمْ) kelimesi gibi meftuh olarak okumuşlardır ki, fasih olan lehçe budur.”¹⁵¹ Bazen de âyet hakkındaki sahih kıraat vecihlerini herhangi bir tercihte bulunmadan nakletmekle yetinir.¹⁵²

Vakf ve ibtidâya özel bir önem veren müfessir, vakfları; tâm, kâfi, hasen ve kabîh olmak üzere dört şekilde inceler ve sırasıyla; (ت), (ك), (ح) ve (ق) rumuzlarıyla belirtir. Okurun vakf ve ibtida konusunu öğrenmesi için Kur'ân âyetlerini kırmızı, tefsirini siyah ve vakfları da sarı olarak belirttiğini, tefsirinin mukaddimesinde dile getirmiştir.¹⁵³

¹⁴² Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/29.

¹⁴³ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/213; 3/100, 344; 7/108, 306.

¹⁴⁴ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 2/159; 3/359; 4/141, 254; 6/256.

¹⁴⁵ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/190.

¹⁴⁶ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 4/464.

¹⁴⁷ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 4/270, 354-355.

¹⁴⁸ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 6/48.

¹⁴⁹ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/55, 61-62, 80-81, 203, 212; 2/72, 310, 381, 439; 3/38, 49, 57, 125, 133-134, 271.

¹⁵⁰ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/212, 447; 4/46; 7/426.

¹⁵¹ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/351.

¹⁵² Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/83; 2/15.

¹⁵³ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/4.

3.7. Ahkâm Açısından Tefsiri

el-Uleymî'nin tefsirinin öne çıkan yönlerinden biri de, muhtemelen uzun yıllar kadılıkta bulunmuş olmasından dolayı tefsirinin neredeyse bir ahkâm tefsiri derecesinde fikhî açıklamalar içermesidir. Fikhî meseleler konusunda net ve kısa açıklamalarda bulunuyor olması onun ilminin genişliğini, mezhepler arasında herhangi bir ayırmda ve yönlendirmede bulunmaması da onun Hanbelî mezhebine bağlılığı konusunda herhangi bir taassup taşımadığını gösterir.

Nitekim tefsirinin mukaddimesinde konuyla ilgili şu açıklamada bulunur: “Âyet-i kerimde üzerinde dört imamın; Ebû Hanife, Mâlik, Şâfiî ve Ahmed'in ittifak veya ihtilaf ettiği bir hüküm varsa, bunu kısaca zikrettim ve hükümlerin tamamını açıklamaya kalkışmadım. Mümkün olduğunca önemli olanı ifade ettim. Dört imamın verdiği hükümleri bırakıp diğer imamların hükümlerine yönelmedim. Hüküm konusunda, 'ittifakla' dediğimde, bununla kendisine işaret edilen dört imamı kastettim. Usûlu'd-din ve fıkıhla ilgili herhangi bir konuda uygun olan yerde, kısa bir şekilde onların izlemiş oldukları yolu dile getirdim.”¹⁵⁴ Bu sözleriyle el-Uleymî, herhangi bir taassup içermeyen ve ilgili tüm hükümleri nakletmeden mezheplere yaklaştığını ifade etmiş olmaktadır.

Söylediklerine örnek olarak, Fatıha sûresinin tefsirinde 'âmin' demenin ittifakla Kur'ân'dan olmadığını ifade ettikten sonra Ebû Hanife'ye göre imam ve cemaatin 'âmin' sözünü gizli, Mâlik'e göre imamın gizli, Şâfiî ve Ahmed'e göre ise imam ve cemaatin açıktan söyleyeceğini belirtir.¹⁵⁵ Mezheplere göre hükümleri verdikten sonra onların bu hükme dair delillerini nakletmediği gibi kendi mezhebini de ön plana çıkarmaz.¹⁵⁶

Bazen de herhangi bir ahkâm âyetinin tefsirinde, dört mezhepten her birinin hüküm konusundaki delilini, herhangi bir tercihte bulunmadan nakleder.¹⁵⁷ Örneğin Bakara sûresinin 196. âyetinde, mezhep imamlarının imkân bulabilen kimse için haccın farz oluşu konusunda ittifak ettiklerini ancak umre konusunda ise ihtilaf ettiklerini söyler. Ardından şöyle der: “Şâfiî ve Ahmed: 'Umre vaciptir; çünkü, 'Haccı da, umreyi de Allah için tamamlayın'¹⁵⁸ âyetinde hac, umre ile birlikte zikredilmiştir' derken, Ebû Hanife ve Mâlik, 'Umre sünnettir. Bu âyet, umreye başladığınızda onu tamamlayın anlamına gelir. Ancak bu ibadet nafiledir' der.”¹⁵⁹

el-Uleymî, Cuma sûresinin 11. âyetinin tefsirinde de uzun uzun cuma namazının hükümlerini, cuma namazının sahih olması için gerekli cemaatin sayısı, cuma namazının vakti, tek bir beldede birden fazla cuma namazı kılmanın caiz olup olmayacağı, ezan okunduktan sonra alışverişin haramlığı, cuma günü duaların kabul edileceği vakit ve hutbenin şartlarını anlatır.¹⁶⁰

3.8. İtikadî Konulara Yaklaşımı

İtikadî konularda Ehl-i Hadis'in yolunu izleyen el-Uleymî, özellikle Allah'ın sıfatlarından bahseden âyetlerin tefsirinde te'vilden kaçınır. Başta İmam Ahmed ve İmam Mâlik olmak üzere,

¹⁵⁴ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/5.

¹⁵⁵ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/47.

¹⁵⁶ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/242.

¹⁵⁷ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 4/416-417, 512.

¹⁵⁸ el-Bakara 2/196.

¹⁵⁹ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/274.

¹⁶⁰ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 7/57.

kendisinden önceki âlimlerin görüşlerini herhangi bir yorumda bulunmadan aktarır.¹⁶¹ Bazen de karşı olduğu görüşü kısa ve net bir şekilde açıklar. Örneğin, “Onlar, Allah’ın kalplerini temizlemeyi istemediği kimselerdir”¹⁶² âyetinin tefsirinde: “Bununla kastedilen küfürdür. İfadede kaderi inkâr eden kimseye bir cevap vardır” demekle yetinir.¹⁶³ Yeri geldikçe Kaderiyye, Mu’tezile ve Şia’nın görüşlerini de eleştirir.¹⁶⁴

Bununla birlikte Ehl-i Sünnet ve’l-cemaat çizgisine bağlı olan müfessir, tefsirinin kimi yerlerinde Mutezile’nin kitaplarından nakilde bulunur. Hatta, “Şüphesiz Allah katında din İslâm’dır”¹⁶⁵ âyetinin tefsirinde, “İslam: Adalet ve tevhiddir”¹⁶⁶ der ki, aslında bu tarif Mu’tezilî müfessir Zemahşerî’ye aittir.¹⁶⁷

3.9. Dil ve Belağat Açısından Tefsiri

el-Uleymî, nahiv, i’caz ya da lugavî konulara çok önem vermez. Çoğu zaman bu tür açıklamaları olabildiğince kısa tutar. Bu anlamda en çok muttasıl ya da munkatî olsun istisnalara, kimi zaman harf-i cer ve nefy edatlarına dikkat çeker.¹⁶⁸ Belağat açısından iltifat, istifham üslûbu, kinâye ve takdim-te’hirlere önem verir. Âyetlerde geçen kelimeleri kimi zaman açıklarken, kimi zaman açıklamaz. Bu konuda izlediği belli bir esas yoktur. Örneğin Bakara sûresinin 3. âyetindeki rızık kelimesini açıklarken, “Kişinin çocuk ya da köle olsun faydalandığı her şeydir. Rızık kelimesinin dilde asıl anlamı, pay ve nasiptir” der.¹⁶⁹

Bazen de kelimelere verdiği anlam, herhangi bir kaynaktan yer almayan garip açıklamalar şeklindedir. Ona göre ‘tesbih’, Allah’ı kötü şeylerden uzak tutmak;¹⁷⁰ ‘takva’, nefsi eziyet veren şeylerden korumak¹⁷¹ ve ‘iffet’ de helâl olmayan şeylerden kaçınmaktır.¹⁷² Hz. Musa’nın adı hakkında şöyle bir açıklamada bulunur ki, bu da oldukça ilginçtir: “Musa adı İbranice iken Arapça’ya geçmiştir. Çünkü onun (içine konulduğu) tabut, su ve ağaçlar arasında bulundu. Su, onların dilinde ‘mû’, ağaç ise ‘şâ’ idi. Daha sonra şin harfi, Arapça’da sin’e dönüştü.”¹⁷³

4. el-Uleymî’nin Kur’ân İlimleri Hakkındaki Görüşleri

4.1. Mekkî ve Medenî

el-Uleymî, her sûrenin başlangıcında ayrıntıya girmeden ya da herhangi bir rivayete dayanmadan o sûrenin Mekkî ya da Medenî olup olmadığı hakkında bilgi verir. Sûrenin Mekkî ya da Medenî oluşunda bir ihtilaf varsa onu da belirtir. Örneğin A’raf sûresinin başlangıcında, “Sekiz âyet

¹⁶¹ Uleymî, *Fethu’r-Rahmân*, 2/319; 4/280; 6/46.

¹⁶² el-Mâide 5/41.

¹⁶³ Uleymî, *Fethu’r-Rahmân*, 2/297.

¹⁶⁴ Uleymî, *Fethu’r-Rahmân*, 2/160, 183, 391, 449, 470; 3/62, 85, 315, 360, 448; 7/312, 464.

¹⁶⁵ Âl-i İmran 3/19.

¹⁶⁶ Uleymî, *Fethu’r-Rahmân*, 1/429.

¹⁶⁷ Ebu’l-Kasım Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî, *el-Keşşâf an hakâik-i gavâmidî’t-tenzîl* (Beyrut: Daru’l-Kitâbî’l-Arabî, 1407), 1/345.

¹⁶⁸ Uleymî, *Fethu’r-Rahmân*, 2/171; 3/387, 516; 4/125, 185-186; 6/6.

¹⁶⁹ Uleymî, *Fethu’r-Rahmân*, 1/51.

¹⁷⁰ Uleymî, *Fethu’r-Rahmân*, 1/79.

¹⁷¹ Uleymî, *Fethu’r-Rahmân*, 1/93.

¹⁷² Uleymî, *Fethu’r-Rahmân*, 2/88.

¹⁷³ Uleymî, *Fethu’r-Rahmân* 1/102.

hariç Mekkî'dir"¹⁷⁴ derken, herhangi bir sûrede Mekkî ve Medenî âyetlerin içiçe girmiş olması durumunda bunları da belirtir.

4.2. Nâsîh-Mensuh

"Bir âyetin hükmü hariç, tilavetinin neshedilebileceği gibi bunun aksi de mümkündür. Her iki konuda da ittifak vardır. Dolayısıyla Kur'ân ve sünnetin, benzer mütevatir hükümlerle neshi câizdir"¹⁷⁵ diyen el-Uleymî, tefsirinde nâsîh-mensuh konusuna önem verir. Kimi zaman neshedilen âyetle birlikte onu nesheden âyeti zikrederken,¹⁷⁶ kimi zaman da nesheden âyeti açıklamaksızın sadece âyetin neshe uğradığını söylemekle yetinir.¹⁷⁷ Bazen de, "Eğer sana gelirlerse, ister aralarında hüküm ver, ister onlardan yüz çevir"¹⁷⁸ âyetinin tefsirinde olduğu gibi hükmün neshedilip edilmediği konusundaki ihtilafı zikretmekle yetinip herhangi bir tercihte bulunmaz.¹⁷⁹

Bazen de, "Miras taksiminde (kendilerine pay düşmeyen) akrabalar, yetimler ve fakirler hazır bulunurlarsa, onlara da maldan bir şeyler verin ve onlara (gönüllerini alacak) güzel sözler söyleyin"¹⁸⁰ âyetinin tefsirinde olduğu gibi, "Bu âyetin hükmü neshedilmiştir" demekle yetinir ve hükmün niçin neshedildiğine dair herhangi bir açıklamada bulunmaz.¹⁸¹

el-Uleymî çoğu zaman, âyette gerçekten bir nesh olup olmadığını ya da nâsîh ile mensuh arasındaki ilişkiyi gösterme gereği görmeden, "Bu âyet, seyf (kılıç) âyetiyle neshedilmiştir"¹⁸² veya "Bu âyet, kâtâl âyetiyle neshedilmiştir"¹⁸³ demekle yetinir.

4.3. Muhkem ve Müteşâbih

Muhkem'i; "Müfessir (açıklayan) kimse için daha açık olan" şeklinde tarif eden el-Uleymî, müteşâbih hakkında ise şöyle der: "Müteşâbih, muhkemin zıttıdır. Allah, onun bilgisini kendisine ayırmıştır. Çünkü bu âyeti işiten kimseye, çeşitli ihtimaller taşıyabileceğinden mütekellimin muradı farklı gelebilir. Müteşâbih âyetlerin hükmü, tevakkuftur."¹⁸⁴ Âl-i İmran sûresinin 7. âyetinin tefsirinde, muhkemin kendisiyle amel edilen; nâsîh-mensuh ve müteşâbih gibi herhangi bir tağyirin olmadığı âyetler olduğunu söylerken, müteşâbihin ise insanların inanması gereken âyetler olduğunu söyler. Ona göre aslı olmayan görüş veya içtihatlarla müteşâbih âyetlerin tefsiri haramdır.¹⁸⁵ Yine ona göre 'dinde derin ilim sahipleri' (er-rasihûn), müteşâbihlerin te'vilini bilmezler ancak onlara inanmakla yükümlüdürler.

¹⁷⁴ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 2/497.

¹⁷⁵ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/173.

¹⁷⁶ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/344; 2/99.

¹⁷⁷ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 2/90.

¹⁷⁸ el-Maide 5/42.

¹⁷⁹ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 2/299.

¹⁸⁰ en-Nisa 4/8.

¹⁸¹ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 2/90.

¹⁸² Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 2/245; 4/67; 5/206, 226, 333; 6/173, 260, 443.

¹⁸³ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 4/355.

¹⁸⁴ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/418.

¹⁸⁵ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/417-418.

el-Uleymî, sûre başlarında yer alan hurûf-u mukattaa'yı müteşâbih âyetlerden kabul eder. Ona göre bu harfler, Kur'an'ın sırrıdır ve bu harfler hakkında konuşmak gerekmez, inanmak gerekir.¹⁸⁶

Âlimlerin büyük bir çoğunluğunun bu harflerin altında birtakım anlamlar aradıklarını ifade eden müfessirimiz, Bakara sûresi dışında hurûf-u mukattaa ile başlayan sûrelerde, bu harflerle ilgili tabîin ve müfessirlerin görüşlerini nakleder ancak herhangi bir tercihte bulunmaz. Diğer sûre başlangıçlarında ise, sadece Bakara sûresinde yapmış olduğu açıklamaya göndermede bulunur.¹⁸⁷

Allah'ın sıfatlarından bahseden âyetleri de müteşâbih kabul eden el-Uleymî, bu âyetleri de yorumlamaya kalkışmaz, âyette geçtiği şekilde inanılması gerektiğini söyler.¹⁸⁸

4.4. Mecâzu'l-Kur'ân

el-Uleymî, tefsirinin birçok yerinde âyetlerin mecazî bir anlam taşıyıp taşımadığı tartışmasına girmeden kimi zaman mecazî ve kimi zaman da hakikî mana vererek âyetleri tefsir eder. Örneğin, "Gök ve yer onların ardından ağlamadı; onlara mühlet de verilmedi"¹⁸⁹ âyetini hakikî anlamda kabul eder ve müminin ölmesi durumunda gök ile yerin kırk gün boyunca ağladığını belirtir.¹⁹⁰ "Ölüm korkusuyla, yıldırım seslerinden parmaklarını kulaklarına tıkırlar"¹⁹¹ ve "Peki inkâr ederseniz, çocukları ak saçlı ihtiyarlara çevirecek o günden kendinizi nasıl koruyabileceksiniz?"¹⁹² gibi müfessirlerin büyük bir çoğunluğu tarafından mecazî anlam içerdiği kabul edilen âyetleri hakikî manada parmakları kulaklara tıkmak ve saçların beyazlaşması ile açıklamaya çalışır.¹⁹³ Hatta kıyametin kopma anındaki dehşetten bahseden "İnsanları da sarhoş bir halde görürsün"¹⁹⁴ âyetindeki sarhoşluğun da hakiki anlamda sarhoşluk olduğunu söyler.¹⁹⁵

el-Uleymî, Hanbeli ekolünden olmasının bir yansıması olarak Allah'a nispet edilen istivâ, ayn (göz/zât), konuşma, vech (yüz/zât) gibi isim ve fiillerin hakiki olduğunu ifade eder ancak keyfiyetinden bahsetmez.¹⁹⁶ "Allah'ın elleri açıktır, dilediği gibi verir"¹⁹⁷ âyetinde geçen 'el' kelimesinin hakiki anlamda olmadığını ve kulun bunu sorgulamadan sadece iman edip teslim olmasının gerektiğini söylerken,¹⁹⁸ diğer taraftan, "Allah'ın eli onların ellerinin üzerindedir"¹⁹⁹ âyetindeki 'Allah'ın eli' ifadesini, 'Allah'ın gücü ve kudreti';²⁰⁰ "Rabb'in geldiği zaman"²⁰¹ âyetindeki 'Allah'ın gelişi'ni de, İmam Ahmed'den nakilde bulunarak 'Allah'ın emrinin gelmesi' olarak te'vil etmiştir.²⁰² Bir bütün

¹⁸⁶ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/48.

¹⁸⁷ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/414; 3/162; 4/234; 5/48, 228.

¹⁸⁸ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 2/75, 232, 529; 4/280.

¹⁸⁹ ed-Duhân 44/29.

¹⁹⁰ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 6/251.

¹⁹¹ el-Bakara 2/19.

¹⁹² el-Müzzemmil 73/17.

¹⁹³ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/66; 7/198.

¹⁹⁴ el-Hac 22/2.

¹⁹⁵ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 4/400.

¹⁹⁶ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 2/232, 530; 3/263, 474.

¹⁹⁷ el-Maide 5/64.

¹⁹⁸ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 2/319.

¹⁹⁹ el-Fetih 48/10.

²⁰⁰ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 6/338.

²⁰¹ el-Fecr 89/22.

²⁰² Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 7/361.

halinde ele alındığında, el-Uleymî'nin mecâz ve hakikat konusunda tam bir netlik ortaya koymadığını söylememiz mümkündür.

4.5. Garîbu'l-Kur'ân

el-Uleymî, Kur'ân'da geçen garîb kelimelerin kökenine dair açıklama yapma ihtiyacı hissetmemiştir. Tefsirinde sadece 'İsa' kelimesinin İbranice veya Süryanice,²⁰³ 'Yusuf' isminin de İbranice bir isim olduğu yer almaktadır.²⁰⁴ Bunun dışında 'el-mühl'²⁰⁵ kelimesinin 'kızgın yağ'; 'er-rakîm'²⁰⁶ kelimesinin 'kitap'; 'es-siccîl'²⁰⁷ kelimesinin 'ateşte pişirilmiş taş veya çamur' ve 'er-ricz'²⁰⁸ kelimesinin 'azap' anlamına geldiğini, bu kelimelerin kökeni ve hangi dile ait olduklarını belirtmeden nakletmiştir. Sözkonusu kelimelerin kökenini açıklamaya ihtiyaç duymamış olması, muhtemelen onun tefsirini olabildiğince öz ve kısa tutmak istemesinden kaynaklanmaktadır.

4.6. Fezâilu's-Suver

el-Uleymî, tefsirinde sûrelerin faziletlerine dair hadislerle özel bir önem vermesine rağmen, bu titizliği nakletmiş olduğu hadislerin sahihliği konusunda göstermez. Kimi zaman "Her şeyin bir kalbi vardır. Kur'ân'ın kalbi de Yasîn sûresidir"²⁰⁹ ya da "Kim Kâf suresini okursa, ölüm anında kolay can verir"²¹⁰ gibi sahih olan hadisleri naklederken, kimi zaman da "Kim konuşmadan En'am sûresini baştan sona okursa, Allah onun geçmiş amellerini bağışlar"²¹¹ gibi hiçbir kaynakta geçmeyen rivayetleri hadis olarak nakleder.

Yine Teğâbûn sûresinin fazileti ile ilgili olarak; "Doğan hiç kimse yoktur ki mutlaka başının eklemlerinde Teğâbûn sûresinin baş tarafından beş âyet yazılıdır" hadisini nakleder ki,²¹² bu rivayet mevzûdur.²¹³ Aynı şekilde nakletmiş olduğu, "Nuh sûresini okuyan kimse, Nuh'un davetinin ulaştığı müminlerden olur"²¹⁴ hadisi de mevzûdur.²¹⁵ Bazen de sûrenin fazileti hakkında seleften nakilde bulunur. Örneğin Yusuf sûresinin tefsirinde İbn Atâ'nın (öl. 309/922), "Yusuf sûresini işiten hüznü kimse mutlaka huzur bulur" dediğini rivayet eder.²¹⁶

Müfessir, tefsirinde münâsebâtu'l-Kur'ân, müşkilu'l-Kur'ân ve aksâmu'l-Kur'ân gibi diğer Kur'ân ilimlerine özel bir önem vermez. Bir bütün olarak ele alındığında, olabildiğince ihtilaflardan uzak, yalın, sade ve halk için anlaşılır bir tefsir yazmaya çalıştığı hissini vermektedir.

²⁰³ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/146.

²⁰⁴ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 3/390.

²⁰⁵ ed-Duhân 44/45.

²⁰⁶ el-Kehf 18/9.

²⁰⁷ el-Fil 105/4.

²⁰⁸ el-Bakara 2/59.

²⁰⁹ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 5/465.

²¹⁰ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 6/377.

²¹¹ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 2/369.

²¹² Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 7/71.

²¹³ İbn Cevzî, *el-Mevzûât*, 1/152.

²¹⁴ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 7/168.

²¹⁵ İbrahim Ali es-Seyyid, *el-Ehâdis ve'l-âsâr fî fedâil-i suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*, thk. Abdulmehti b. Abdilkadir (Kahire: Dâru's-Selâm, 2010), 439.

²¹⁶ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 3/388.

5. *Fethu'r-Rahmân* Adlı Tefsirin İlginç Yönleri

el-Uleymî'nin, diğer tefsirlerde çok sık rastlayamadığımız kimi özellikleri de vardır. Örneğin o, kimi zaman herhangi bir âyetin tefsirini yaparken, yaşadığı dönemde dilde var olan birtakım deyim ve atasözlerini kullanır. Örneğin, “*Şeytan hakkında, 'Her kim onu dost edinirse, mutlaka o kimseyi saptırır ve onu cehennem azabına sürükler' diye yazılmıştır*”²¹⁷ âyetini, “*Kim zalime yardım ederse, onun tasallutuna maruz kalır*” sözüyle açıklar.²¹⁸ “*Hayır öyle değil. Onlar, ilmîni kavrayamadıkları ve kendilerine yorumu gelmemiş olan bir şeyi yalanladılar*”²¹⁹ âyetini, “*Kişi, bilmediği şeye düşman olur*”²²⁰ sözüyle açıklar ki, bu anlamda müfessir, dil ağırlıklı tefsirlerde örneklerini bolca gördüğümüz bu üslûbu da kullanarak tefsirini zenginleştirir. Onun bu açıklamaları, muhtemelen sözkonusu âyetin daha iyi anlaşılması için insanların yaşadığı gündelik hayat ve kullandığı dille ilişkilendirme çabasından kaynaklanmaktadır.

el-Uleymî, tefsirinde harflerin ve kelimelerin sayılarına özel bir önem verir. Tefsirinin mukaddimesinde Kur'ân'daki sûrelerin, âyetlerin ve harflerin sayısını verdikten sonra her sûrenin başlangıcında o sûrenin kelime ve harf sayılarını aktarır. Hatta her harfin Mushaf'ta kaç kez geçtiğini de belirtir.²²¹ Onun sayılar hakkındaki bu tutumu, kimi zaman onu ilginç açıklamalar yapmaya da sevkeder. Örneğin Âl-i İmrân sûresinin 154 ve Fetih sûresinin 29. âyetinde Arap alfabesindeki tüm harflerin yer aldığından dolayı bu iki âyetle yapılan duaya Allah'ın icabet edeceğini söyler.²²² Yine ne Kur'ân'da ve ne de sünnette yer almadığı halde, Cebrail'in Hz. Âdem'e 12, Hz. İdris'e 4, Hz. Nuh'a 5, Hz. İbrahim'e 42, Hz. Yusuf'a 4, Hz. Musa'ya 400, Hz. İsa'ya 10 ve Hz. Muhammed'e 24 bin kez geldiğini söyler.²²³

Bunun yanısıra tarihçiliği de çoğu zaman öne çıkan el-Uleymî, tefsirinde peygamberlerin hayatı, soyları ve vefat tarihlerine özel bir önem verir.²²⁴

Sonuç

el-Uleymî, döneminin önde gelen müfessirlerinden biri olmasına rağmen meşhur değildir. Muhtemelen bunun nedeni, ona talebelik yapan kimselerin sayısının azlığı veya tefsirindeki israiliyat ve garip rivayetlerin çokluğudur. Tarih, fıkıh, kıraat gibi sahip olduğu bütün ilmî birikimini tefsirine yansıtan müfessir, kendisinden önceki müfessirlerin görüşlerini kısa ve öz bir şekilde, kaynaklarını zikrederek aktarmıştır. Tefsirine başlamadan önce giriş mahiyetinde bir mukaddime yazmış ve okurun ihtiyaç duyabileceği kimi bilgileri veciz şekilde ifade etmiştir. Hanbelî mezhebine mensup olan müfessir, dört mezhebin fikhî görüşlerini yeri geldikçe ayrıntıya kaçmadan ve herhangi bir mezhebî taassup göstermeden nakletmiştir. Felsefî ve itikadî tartışmalardan uzak durmaya çalışmış, itikadî konularda Ehl-i Sünnet ve'l-Cemaat çizgisine bağlılık göstermiştir. Kendisinden önceki tefsirlerden faydalanarak eserini yazan müfessir, halkın anlayabileceği basit ve sade bir dil

²¹⁷ el-Hac 22/4.

²¹⁸ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 4/402.

²¹⁹ Yunus 10/39.

²²⁰ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 3/285.

²²¹ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/22-23.

²²² Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 2/46; 6/357.

²²³ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 1/158.

²²⁴ Uleymî, *Fethu'r-Rahmân*, 2/36, 230; 4/260.

kullanmıştır. Bazen müfessirlerin görüşlerini nakletmekle yetinmeyip tercihte bulunan el-Uleymî, tefsirinde mütevatir olan kıraatlara ve vecihlere de yer vermiştir. Çoğu zaman şâz olan kıraatlara de işaret edip bu konuda âlimlerin görüşleriyle cevap vermiştir. Birçok müfessir gibi esbâb-ı nüzûl, Mekkî ve Medenî, muhkem-müteşâbih, sûrelerin fazileti gibi ulûmu'l-Kur'ân ile ilgili meselelere önem vermiş, müteşâbih âyetlerde ise herhangi bir te'vile gitmemiştir. Tüm bu yönleriyle onun tefsiri, İbn Atiyye ile Beydâvî'nin tefsirine benzetilmiştir.

Bunun yanısıra tefsirinde görülen bazı olumsuzluklar vardır ki, onları da kısaca şöyle özetleyebiliriz: Geçmiş müfessirlerden çokça nakilde bulunmuş olmasına rağmen bu rivayetlerin ne sıhhatine ve ne de âyetin siyak ve sibakı ile uyumuna pek dikkat etmemiştir. Çalışmamızda bunlara işaret edilmiştir. Yine tefsirinde aklın kabul etmeyeceği ve İsmet-i Enbiyâya uygun olmayan birçok İsrâilî rivayete yer vermiştir. Birçok meselede müfessirlerin farklı görüşlerini herhangi bir tercihte bulunmadan aktarmıştır. Tefsirinde kimi zaman şâz kıraatleri, zayıf ve mevzû hadisleri nakletmiştir. Hadis ya da tarihî rivayetler olsun, naklettiği birçok şeyde sened konusuna pek de önem vermemiştir. Muhtemelen tefsirinin kısa ve öz olması için gösterdiği aşırı çabanın, bazen ifadelerindeki anlamın kapalı kalmasına ve meramının tam olarak anlaşılmasına sebep olduğu söylenebilir.

Bütün bunlara rağmen onun tefsiri, üç semavî dinin mensuplarının yansira İslam'ın dört mezhebine bağlı Müslümanların barış içinde yaşadığı Kudüs'te, birlikte uyum içinde yaşamının izlerini taşıması ve bunun metodunu tefsir üzerinde göstermesi açısından önemlidir. Diğer yandan özellikle Hanbelî mezhebinden günümüze gelen nadir tefsirlerden biri olması, üslûbu, kıraatlara ve ahkâm âyetlerine verdiği önem açısından üzerinde farklı çalışmaların da yapılması gereken bir tefsir hüviyetindedir.

Kaynakça

- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdillâh eş-Şeybânî. *el-Müsned*. nşr. Muhammed Saîd Besyûnî. Beyrut: y.y., 1405/1985.
- Aselî, Kâmil Cemil. "Mucîruddîn el-Uleymî el-Hanbelî: Müerrihu'l-Kudus Nassun cedîd an hayâtihi ve nassu zeyl-i kitabihî'l-Ünsî'l-celîl". *Dirasat* 12/8 (1985).
- Bağdadî, İsmail b. Muhammed Emin. *Hediyetu'l-arifin esmâu'l-müellifin ve âsâru'l-musannifin*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1951.
- Begavî, Huseyn b. Mes'ud. *Şerhu's-Sünne*. 15 Cilt. Beyrut: el-Mektebu'l-İslamî, ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail. *el-Câmi'u's-şahîh*. nşr. Muhammed Züheyr b. Nasr. 8 Cilt. b.y.: Dâru Tavki'n-Necât, 2. Basım, 1422/2001.
- Cuhayşî, Abdulbari Abdullah Âsi. *Fethu'r-Rahmân bi Tefsiri'l-Kur'ân li'l-Kâdi Mucîruddîn el-Uleymî (Dirasetu'n-Menhecîyye ve Nakdiyye)*. Amman: Câmiatu'l-Ulûmi'l-İslamiyyeti'l-Âlemiyye, 2012.
- Debbağ, Mustafa Murad. *Bilâduna Filistin*. 9 Cilt. y.y.: Dâru'l-Hudâ, ts.
- Ebû Dâvud, Süleyman b. Eş'as es-Sicistânî. *Sünenü Ebî Dâvud*. thk. Muhammed Muhyiddîn. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebetu'l-Asriyye, ts.

- Ebû Nuaym, Ahmed b. Abdillâh el-İsbehânî. *Hilyetu'l-evliyâ ve tabakâtu'l-esfiyâ*. 10 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1409.
- Elad, Amikam. *Medieval Jerusalem and Islamic Worship: Holy Places, Ceremonies, Pilgrimage*. y.y.: Brill, 1994.
- Elbânî, Muhammed Nâsıruddîn. *es-Silsiletu'd-daîfe*. 36 Cilt. Riyad: Mektebetu'l-Meârif, ts.
- Es'ad, Muhammed Abdillâh. *Muciruddin el-Hanbelî şahsiyyetuhu ve menhecuhu't-tarihî ve mekânetehu beyne'l-muerrihîne'l-muâsirine leh*. Beyrut: Câmîatu'l-Kıddîs Yûsuf, 2002.
- Funeysân, Suud b. Abdillâh. *Âsâru'l-Hanâbile fî ulûmi'l-Kur'ân*. Riyad: y.y., 1409.
- Ğazzî, Muhammed Kemaluddin b. Muhammed. *en-Na'tu'l-ekmel li ashabi'l-imam Ahmed b. Hanbel*. Dımeşk: Dâru'l-Fıkr, 1982.
- İgnaz, Goldziher. *Klasik Arap Literatürü*. çev. Azmi Yüksel. Ankara: İmaj Yayınları, 1993.
- Habeşî, Abdillâh Muhammed. *Câmiu'ş-şurûh ve'l-havâşî*. Abu Dabi: el-Mecmeu's-Sekafî, 2004.
- Hacı Halife, Mustafa b. Abdillâh. *Keşfu'z-zunûn an esâmi'l-kütüb ve'l-fünûn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1941.
- İbn Cevzî, Cemaluddin Abdurrahman b. Ali. *el-Mevzûât*. thk. Abdurrahman Muhammed Osman. 3 Cilt. y.y., 1968.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed er-Râzî. *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Es'ad Muhammed et-Tayyib. 13 Cilt. Y.y.: Mektebetu Nizâr Mustafa, 1419.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdillâh b. Muhammed. *el-Musannef fi'l-ehâdis ve'l-âsâr*. thk. Kemâl Yusuf el-Hût. 7 Cilt. Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1409.
- İbn Humeyd, Muhammed b. Abdillâh en-Necdî. *es-Sühübü'l-vâbile alâ darâihi'l-hanâbile*. 3 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 1996.
- İbn Kesîr, Ebu'l-Fida İsmail b. Ömer. *Tefsiru'l-Kur'âni'l-azîm*. thk. Sami b. Muhammed Sellâme. 8 Cilt. B.y.: Daru Taybe, 1999.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid. *Sünenü İbn Mâce*. thk. Muhammed Fuâd Abdalbâkî. 2 Cilt. Y.y.: Dâru İhyâi'l-Kütübî'l-Arabiyye, ts.
- İbn Şattî, Muhammed Cemil b. Ömer el-Bağdadî. *Muhtasar-u tabakâti'l-Hanâbile*. Beyrut: Dâru'l-Kitabî'l-Arabî, 1986.
- İbnü'l-İmad, Abdulhayy b. Ahmed b. Muhammed. *Şezerâtu'z-zeheb fî ahbar-i men zeheb*. thk. Abdulkadir el-Arnaûd-Mahmud el-Arnaûd. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1986.
- Kehhâle, Ömer Rıza. *Mu'cemu'l-müellifin*. 15 Cilt. Beyrut: Mektebetu'l-Mesnâ, ts.
- Khalidî, Rashid. *Palestinian Identity*. New York: Columbia University Press, 1997.
- Kurtûbî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Ahmed el-Berdûnî-İbrahim İtfiyyiş. 20 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-Mısriyye, 1964.

- Muhamî, Muhammed Ferid Bey. *Tarihu'd-Deveti'l-Aliyyeti'l-Usmaniyye*. thk. Dr. İhsan Hakkı. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 1981.
- Münâvî, Zeynuddin Muhammed Abdurrauf. *el-Fethu's-Semavî fi tahrîc-i ehâdîsi'l-Beydâvî*. thk. Ahmed Müctebâ. 3 Cilt. Riyad: Dâru'l-Âsime, ts.
- Müslim, Ebu'l-Huseyn el-Kuşeyrî. *Sahih-u Müslim*. thk. Muhammed Fuad Abdalbâkî. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, ts.
- Nuveyhîd, Âdil. *Mu'cemu'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Müessesetu Nuveyhid, 1988.
- Ring, Trudy - Salkin, Robert M. *International Dictionary of Historic Places: Middle East and Africa*. Chicago: Fitzroy Dearborn Publishers, 1996.
- Sa'lebî, Ahmed b. Muhammed. *el-Keşf ve'l-beyân an tefsiri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed b. Âşûr. 10 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 2002.
- Sehavî, Şemsuddin Ebu'l-Hayr Muhammed b. Abdirrahman. *ed-Dav'u'l-lâmi' li ehli'l-karni't-tâsi'*. 6 Cilt. Beyrut: Menşûrât-u Dâri Mektebeti'l-Hayat, ts.
- Sauvaire, Henry. *Histoire de Jérusalem et d'Hébron*. Paris: Leroux, 1876.
- Serkis, Yusuf b. İlyan. *Mu'cemu'l-matbuati'l-Arabiyye ve'l-muarrabe*. 2 Cilt. Mısır: Matbaatu Serkîs, 1928.
- Seyyid, İbrahim Ali. *el-Ehâdis ve'l-âsâr fi fedâil-i suveri'l-Kur'âni'l-Kerîm*. thk. Abdulmehdî b. Abdilkadir. Kahire: Dâru's-Selâm, 2010.
- Şakir, Mahmud. *et-Tarihu'l-İslamî*. 22 Cilt. Beyrut: el-Mektebu'l-İslamî, 2000.
- Şakir, Mustafa. *et-Tarihu'l-Arabî ve'l-müerrihîn*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 1993.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr b. Yezid. *Câmiu'l-beyân an te'vîl-i âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdulmuhsin et-Turkî. 24 Cilt. Y.y.: Dâru Hecer, 2001.
- Taberânî, Süleyman b. Ahmed b. Eyyûb. *el-Mu'cemu'l-kebîr*. thk. Hamdî b. Abdilmecid. 25 Cilt. Musul: Mektebetu'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1983.
- Tahâvî, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed. *Şerhu meâni'l-âsâr*. thk. Muhammed Zührî. 5 Cilt. Medine: Âlemu'l-Kütüb, 1994.
- Uleymî, Mucîruddin el-Hanbelî. *ed-Dürrü'l-münâdâ fi ashâbi'l-İmâm Ahmed*. thk. İbn Useymin. Kahire: Mektebetu't-Tevbe, 1992.
- Uleymî, Mucîruddin el-Hanbelî. *et-Tarihu'l-mu'teber fi enbai men ğaber*. thk. Heyet. 3 Cilt. Dımeşk: Dâru'n-Nevâdir, 2011.
- Uleymî, Mucîruddin el-Hanbelî. *Fethu'r-Rahmân fi tefsiri'l-Kur'ân*. thk. Nureddin Talib. 7 Cilt. Dımeşk: Dâru'n-Nevâdir, 2009.
- Uleymî, Mucîruddin el-Hanbelî. *el-Menhecu'l-Ahmed fi terâcimi ashabi'l-imam Ahmed*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru Sadır, 1997.
- Uleymî, Mucîruddin el-Hanbelî. *el-Ünsü'l-celîl bi tarihi'l-Kudüs ve'l-Halil*. 2 Cilt. Amman: Mektebetu Dendis, 1999.

Watt, Montgomery. *Islamic Philosophy and Theology*. Edinburg: Y.y, 1985.

Zehebî, Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed. *Mizanu'l-i'tidal fî nakdi'r-ricâl*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1963.

Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer. *el-Keşşâf an hakâik-i gavâmidî't-tenzîl*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.

Zirikî, Hayruddin b. Mahmud b. Ali. *el-A'lâm*. Beyrut: Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2000.